

**Ўзбекистон Республикаси
олий ва урта махсус таълим вазирлиги**

Жиззах Политехника институти

Холбекова М, Ёдгоров З.

ДАВЛАТ ВА ХУКУК

**НАЗАРИЯСИ
(маърузалар матни)**

Жиззах-2010

Аннотация

Давлат ва ҳуқук назариясини предмети жамиятда давлат ва ҳуқукнинг пайдо булиши ва ривожланиш қонунятларини, моҳияти, шакллари, принциплари, функцияси, Сиёсий, ҳуқуқий онгни ва ҳуқуқий тартибга солишни ургатади. бу фан барча ҳуқуқшунослик фанлари учун медалогик умумназарий масалаларни асосий тушунчаларни, тамоилларни ва талимотларни урганади. Бу масалалар барча ҳуқуқшуностлик фанлари учун таълуқлидир.

Тузувчилар:	Холбекова М, Ёдгоров З
Такризчилар:	Абдусайдова И
	Ортиқов О

Давлат ва ҳуқук назарияси 1 қисм

МУНДАРИЖА.

1. Давлат ва ҳуқук назариясининг предмети ва усули.
2. Жамият, давлат ва ҳуқуқнинг муносабатлари.
3. Давлатнинг моҳияти ва белгилари.
4. Давлат шакллари.
5. Давлат функциялари.
6. Давлат ҳокимиятини амалга ошириш механизми.
7. Ҳуқуқнинг тушунчаси ва моҳияти.
8. Ҳуқуқий онг.
9. Ҳуқуқ ижодгорлиги.
10. Ҳуқуқ нормалари.
11. Ҳуқуқнинг шакллари.

Давлат ва ҳуқук назарияси 2 қисм

1. мавзу Ҳуқуқий муносабатлар.
2. мавзу Ҳуқуқ тизими.
3. мавзу Ҳуқуқни тадбиқ этиш.
4. мавзу Ҳуқуқ нормаларини шарҳлаш.
5. мавзу Ҳуқуқий тартибга солиш механизми.
7. мавзу Ҳуқуқбузарлик.
8. мавзу Юридик жавобгарлик.
10. мавзу Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат қуриш.

1. Мавзу ДАВЛАТ ВА ХУКУК НАЗАРИЯСИНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА УСУЛИ.

- 1. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг предмети.**
- 2. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг усули.**
- 3. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг ижтимоӣ фанлар тизимида урни.**
- 4. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг функциялари.**

1. Давлат ва ҳуқуқ назарияси предмети ва усулига эгадир.

Фаннинг предмети у урганадиган масалаларнинг йигиндисидир.

Методи эса шу фан предметини урганиш усуллари дир. Бу фан жамиятда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиши қонуниятларини ургатади. Шунинг учун бу фан барча ҳуқуқшунослик фанлари учун медалогик умумназарий масалаларни асосий тушунчаларни, тамоилларни ва талимотларни урганади. Бу масалалар барча ҳуқуқшунослик фанлари учун таълуқлидир.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси амалиёт билан узвий боғлиқдир. Кишилиқ жамиятининг ривожланиш тараккиётида бу фан давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш қонуниятларини боитиб боради. Давлат ва ҳуқуқ ҳар бир жамият ижтимоӣ тараккиётининг муҳим қуратқичидир. Ўзбекистонда бозор иқтисодиётига утаётган ҳозирги вазияда турли иқтисодий, сиёсий, маърифий ислохотлар утказишда, демократик ҳуқуқий давлатни шакллантиришда бу фан муҳим аҳамиятга эга.

Давлат ва ҳуқуқ назариясини предмети жамиятда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш қонуниятларини, моҳияти, шакллари, принциплари, функцияси, Сиёсий, ҳуқуқий онгни ва ҳуқуқий тартибга солишни ургатади.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси фани қуйидаги хусусиятларга эга.

Биринчидан, бу фан ижтимоӣ фан бўлиб, сиёсий юридик фандир. Чунки уни урганадиган соҳаси жамиятда энг муҳими ижтимоӣ ҳодисалар давлат ва ҳуқуқ масалаларини пайдо бўлиш ва ривожланиш қонуниятларидир.

Иккинчидан, бу фан умумназарий фан, зеро у жамиятда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш умумий қонуниятларни очиқ беради.

Учинчидан, бу фан фалсафий хусусиятга эга. Чунки давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш қонуниятларни фалсафанинг

(диалектик ва тарихий материализм) қонунларига асосан урганади.

Туртинчидан бу фан амалиёт билан боғлиқдир. Чунки у Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий ислохотларни амалга оширишда назарий асос бўлиб хизмат қилади. У шахс жамият, давлат ва ҳуқуқнинг родини оширишда амалий ҳаракатга эга.

Бешинчидан, бу фан укув - тарбиявий аҳамиятга эга. Чунки у кишиларнинг жамият, давлат ва ҳуқуқ тугрисидаги билимини оширмасдан, балки уларда ҳуқуқий билим, ҳуқуқий тарбия, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни ривожлантиришга ёрдам беради.

Давлат ва ҳуқуқ назариясининг усули- деганда бу фан урганадиган предметни илмий урганиш йулларига айтилади. Бу усуллар давлат ва ҳуқуқнинг моҳияти, вазифалари, функциялари ва ривожланишига илмий билиш учун хизмат қилади. Бу фан уз предметини умумий ва хусусий усуллар орқали урганади.

Умумий усул бу фалсафий (диалектик ва тарихий материализм) қонуниятларига асосан давлат ва ҳуқуқ масалаларини урганишдир. Диалектиканинг 3-та асосий қонуни бўлиб, улар қарама - қаршиликлар бирлиги ва қураши қонуни, миқдор ўзгаришларнинг сифат ўзгаришларга ўтиши ва инкорни инкор қилиш қонуни ососида давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиши урганилади.

Фалсафий усулга асосан ҳавлат ва ҳуқуқни урганиш- бу ижтимоӣ ҳодиса, булар бошқа ижтимоӣ ҳодисалар инсон билан жамият ҳаётининг ижтимоӣ, иқтисодий, сиёсий ва мафқуравий

шороитлари билан богликдир. Бундан ташкари давлат ва ҳуқуқ доимо ривожланишдадир. Жамият тараккиётининг ҳар бир янги босқичга кириши - давлат ва ҳуқуқнинг янги босқичидир. Бунда давлат ва ҳуқуқ моҳиятига қура эски босқичнинг ижобий тамонини саклаб, янги тажрибаларни туплаб ижтимоий белгилари билан уз функциясини бажаради. Бунинг исботи учун бир тамондан кулдорлик ва феодал давлат ва ҳуқуқини, иккинчи тамондан ҳозирги копиластик давлат ва ҳуқуқни солиштириш мумкин.

Давлат ва ҳуқуқ назариясининг умумий усули билан бир каторда, унинг хусусий илмий усуллари ҳам мавжуд. Бу усулларга қуйдагилар киради. мантикий усул, сиёсий усул, тарихий усул, социологик усул, системалий усул, кибернека ва бошқа усуллар.

Мантикий усул. – Давлат ва ҳуқуқ масалаларини мантик илмининг тафаккур ва билиш қонунятларининг усули ва воситаларига асосан ургатади. Давлат ва ҳуқуқ масалаларни урганишда мантикий усулдан фойдаланиш булар ҳақидаги илмий ҳулосалар чиқаришга имкон беради.

Киёсий усул. -- бу давлат ва ҳуқуқ ҳақидаги тушунчалар ҳодисалар узора солиштирилиб, улар уртасидаги ухшашлик ва фарқлар аниқланади. Бу усулнинг фанда ва амалиётда аҳамияти жуда каттадир. Масалан давлат ва ҳуқуқнинг ҳар бир типи (кулдорлик, феодал, буржуазия) аввалгисига нисбатан ижобийдр.

Тарихий усул. – Давлат ва ҳуқуқ масалалари тарихий ривожланишнинг турли босқичларида урганилади. Бунда кишилиқ жамиятининг турли даврларида содир булган воқеалар, ҳодисалар, тарихий манбалар қонунлар, алоҳида ишлар бўйича суд қорорлари урганилади.

Социологик усул. – Давлат ва ҳуқуқ масалаларини урганишда алоҳида далиллар ва фактлар асосида урганилади. Бу усул алоҳида суроклар орқали урганишни, анкеталар ёрдамида маълумотлар туплаш статистикадан фойдаланилади.

Кибернетик усул -- Давлат ва ҳуқуқ соҳасида ахборат беришда математик - статистик усулларни қўллаган ҳолда ҳуқуқий статистика ва ахборотларни компютерлар ёрдамида қайта ишлашда турли хил техника воситаларидан фойдаланилади.

3. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг ижтимоий фанлар тизимида ўрни. Бу фан уқув фани сифатида турли ижтимоий ва юридик фанлар билан узвий богликдир. Айни вақтда давлат ва ҳуқуқ назарияси бошқа фанлардан фарқ қилади. Буларнинг муносабатларини қуриб чиқамиз. Иқтисодий назария ва давлат ҳуқуқ назарияси. Иқтисодий назария фани жамиятнинг базисини ургатади. Ишлаб чиқариш муносабатлари, ҳужалиқ соҳаларини ташкил этиш, молия, кредит ва бошқалар. Давлат ва ҳуқуқ назарияси жамиятда устқурманинг муҳим қисми булган давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш қонунятларини урганади.

Фалсафа ва давлат ва ҳуқуқ назарияси. Фалсафа табиат ва жамият ривожланишининг умумий қонунятларини ургатади. У жамият инсон, давлат ва ҳуқуқ масалаларни умумий таризда, ижтимоий тариз деб ургатади. Давлат ва ҳуқуқ назарияси эса фалсафанинг қонунятларига асосан жамиятда қонунятларини ургатади. Бу фанлар бир - бирини тақрорламайди. Балки тулдиради. Фалсафа давлат ва ҳуқуқ ҳодисаларининг билиш қалитидир. Давлат ва ҳуқуқ назарияси эса фалсафани материаллари билан қуроллантиради, ижтимоий тараккиёт ва озодликнинг умумий тамоилларини белгилаб беради.

Социология ва давлат ва ҳуқуқ назарияси.

Сиёсатшунослиқ сиёсатни, унинг шакллари, сиёсий фаолияти ва сиёсий бирлашмаларни шу жумладан партияларни, сиёсий давлат ҳокимияти фаолиятини, фуқоралиқ жамияти, давлат ва шахснинг узоро ҳуқуқий муносабатларини ургатади. Давлат ва ҳуқуқ назарияси бевосита давлат ва ҳуқуқ масалаларини ургатади.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси барча юридик фанлар билан узвий богликдир ва уз предмети билан улардан фарқ қилади. Давлат ва ҳуқуқ назарияси давлат ва ҳуқуқ тарихи узвий богликдир. Тарих утмишда ва ҳозирги вақтда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ва ривожланиш тарихий жараёнини ургатса, давлат ва ҳуқуқ назарияси давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиш ривожланиш қонунятларини ургатади.

Давлат ва ҳуқуқ назарияси сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи билан боғлиқдир. Чунки сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихий ўтмишда ва ҳозирги вақтда давлат ва ҳуқуқ тугрисидаги турли сиёсий, ҳуқуқий қарашларни ўргатади. Давлат ва ҳуқуқ назарияси шу материаллардан фойдаланиб давлат ва ҳуқуқ масалаларини ўргатади.

Махсус юридит фанлар фуқоралик ҳуқуқи, Конституциявий ҳуқуқ, жиноят ҳуқуқи, меҳнат ҳуқуқи, маъмурий ҳуқуқи, ва бошқалардан давлат ва ҳуқуқ назариясини боғлиқлиги буларга умумназарий, методологик раҳбарию фандир. Ўз навбатида бу ван махсус юридик фанларнинг материалларидан давлат ва ҳуқуқ масалаларига назарий ҳулосалар чиқаришда фойдаланади. Шундай қилиб давлат ва ҳуқуқ назарияси фани жамиятда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши умумий қонуниятларни ишлаб чиқишда ижтимоий ва юридик фанлар билан ўзвий боғлиқдир.

4. Давлат ва ҳуқуқ назариясининг функциялари. Бу фан жамиятда давлат ва ҳуқуқнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши қонуниятларини ўргатар экан у ўз олдига қуйилган вазифани бажариш учун қуйдаги функцияларни бажаради.

1. Илмий билиш функциялари. Давлат ва ҳуқуқ масалаларини илмий асосда органиди. Бунда давлат ва ҳуқуқга таалукли қонуниятларни очиб, уларни назарий ва амалий жиҳатдан анализ қилиб муҳим хусусиятларини қурсатиб беради. Давлат ва ҳуқуқ масалалари илмий равишда тадқиқ қилиб қелгусида унинг ривожланиши ҳақда илмий прогнозлар беради.

2. Амалий билиш функцияси. Бу фан давлат ва ҳуқуқни пайдо бўлиш ва ривожланиш қонуниятлари назарай жиҳатдан очиб бериб уни турмиш амалиёти билан боғлаб олиб боради. Масалан давлат ва ҳуқуқни тақамуллаштиришда қонунийликни ривожлантириш ва уни турмушда қуллаш ишларини яхшилашда тавсиялар беради.

3. Методологик функция. Бу фан барча ҳуқуқшунослик фанга нисбатан методологик умумраҳбарий функцияни бажаради. Давлат ва ҳуқуқ назариясини давлат ва ҳуқуқ қонунийлик ва ҳуқуқий тартибот ҳуқуқий муносабат, ҳуқуқбузорлик, юридик жавобгарлик ва бошқа тушунчалар барча юридик фанларга таолуклидир. Шунинг учун бу фаннинг давлат ва ҳуқуқга таалукли барча назарий масалалари юридик фанлар учун методологик асос бўлиб хизмат қилади.

4. Ғоявий - тарбиявий функция. Бу фан давлат ва ҳуқуқ масалаларини умуминсоний қадриятлар турли миллий мафкура ососида органиди. Давлат ва ҳуқуқнинг халқаро миқёсда тан олинган принциплари бор. Демакратик ҳуқуқий давлат қуриш, давлатни идора этишда барча оҳли тенглик, эркинлик асосида иштироки, халқлар ва миллатлараро дустлик, инсоннинг ўз хоҳиш иродасини билдириши, озчиликнинг қупчиликка бўесиниши, барча фуқораларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат асосий идораларининг сайланиши, уларга сайловчиларга ҳисоб бериши, давлат ва жамият бошқарувида қонун устунлиги ва бошқалар.

Ўзбек миллий давлат ва ҳуқуқини пайдо бўлиш ва ривожланишини турли мафкура асосида, шарқ фалсафаси (ислом таълимоти), тарихий ҳуқуқий мерос ва тажриба асосида органиди.

2. Мавзу Жамият, Давлат ва ҳуқуқнинг муносабатлари.

1. Жамият ва унинг ривожланиш босқичлари.

2. Давлатнинг пайдо бўлиш сабаблари.

3. Давлатнинг пайдо бўлиш ҳақида турли назариялар.

1. Жамият - бу инсонларнинг манфаатлари ва эҳтиёжларини қондириш мақсадида, уларнинг ўзара бирлашуви ва қишилар ўртасида иқтисодий, ахлоқий, диний ва маънавий ва бошқа ижтимоий муносабатларнинг йигиндисидир.

Кишилиқ жамиятининг тараккиётига таъсир килувчи кучлар куйидагилардан иборат;

1. Иктисодий куч- бунга жамиятдаги ишлаб чиқариш қуроллари, ишлаб чиқариш кучлари ва ишлаб чиқариш муносабатлари киради.

2. Сиёсий куч - бунга жамиятдаги сиёсий, ҳуқуқий ва манавий асослар киради.

3. Мафқуравий куч - жамиятдаги барча гоёлар, қарашлар йигиндисидир. Жамиятнинг субъекти бўлиб фукоролик, миллат, элатлар, синфлар, гуруҳлар ва табақалар қатнашади. Жамиятда биологик қонунлар эмас, ижтимоий қонунлар ҳаракат қилади. Жамиятнинг асосини кишиларнинг маълум жамиятга бирлаштирувчи унинг иктисодий тузилиши (моддий) асосини ташкил этади. Бундан куйидаги 3 та ҳолат келиб чиқади. Биринчидан кишилиқ жамияти турли ижтимоий иктисодий босқичларга (қулдорлик, феодал, капиталистик, социалистикка) бўлинади. Иккинчидан ижтимоий турмуш иктисодий, сиёсий ва маънавий қаби муҳим соҳаларга бўлинади. Учинчидан ижтимоий муносабатнинг субъектлари шахс, оила, миллат, элатлар, синф ва турли табақалар унда иштирок этади.

Жамиятда ижтимоий ва сиёсий ҳокимият мавжуд. Ижтимоий ҳокимият бу ибтидоий жамоа тузуми давлатсиз жамиятга таалуклидир. Ибтидоий жамоа тузумининг тузилиш таркибини уруғ-фратрия ва қабила ташкил қилган. Уруғ бу кишиларнинг уон ва тил жихатидан, яқин бўлган иттифоқидир. Бир неча уруғ бирлашиб фратрияни (лотинча уюшма), бир неча фратрия бирлашиб қабилани ташкил қилиди. Буларнинг уруғ, фратрия ва қабилани умумий йиғилишида сайлаб қуйилган, ҳаёт тажрибасига эга бўлган ва жамоа аъзоларининг ҳурматига лойиқ бўлган оқсоқоллар қенгаши бошқарган. Ибтидоий жамоа тузилишида кишиларнинг тенглик, озодлик ва қардошлиқ, демократик қоидалари мавжуд бўлиб, улар тенглик, озодлик ва қардошлиқ демократик қоидалари мавжуд бўлиб, улар тенглик, озодлик ва биродорлик асосида тартибга солинар эди. Бу турмуш қоидалари барча жамият аъзоларининг манфаатига мос бўлиб, улар томонидан оғли равишда бажарилган.

Жамиятда ижтимоий ишлаб чиқаришнинг тараккиёти, хусусий мулкчиликнинг пайдо бўлиши ва бу билан боғлиқ бўлган жамиятнинг қарама-қарши синфларга бўлиниши жамиятни давлат орқали бошқариш-сиёсий ҳокимият шаклига олиб келади.

Кишилиқ амиятнинг тараккиётининг кейинги босқичи бу давлатли жамиятдир. Қулдорлик давлат эксплуатацияга асосланган биринчи давлатдир. Бу давлат ҳукмрон синф қулдорлар синфини манфаатларини имоё қиладиган сиёсий ҳокимиятдир. Қулдорлар ишлаб чиқариш воситалар, ишлаб чиқариш маҳсулотлари ва ишлаб чиқарувчи куч ҳисобланган мазлум синф қулларга хусусий мулк тарикасида эғалик қилган.

Жамиятнинг маълум тарихий шароитида қулдорлик ишлаб чиқариш усули тараккиёт талабларига жавоб бермай қолди, у феодал ишлаб чиқариш усули билан алмашди. Қулдорлар давлати урнига феодал давлати пайдо бўлди. Феодал жамиятининг асосий синфлари ҳукмрон синф феодаллар, қарам синф қрепостной дехуонлардир. Феодаллар ишлаб чиқариш қурол ва воситаларига тула, ишлаб чиқараш куч ҳисобланган қрепостной дехқонлар эса қиман эғалик қилган. Демак феодал ерини текинга ишлаб беришга, уз ерида етиштирилган ҳосилдан солиқ тулашга мажбур бўлган.

Кишилиқ жамиятнинг маълум тарихий шароитида феодал ишлаб чиқариш усули капиталистик ишлаб чиқариш усули билан бу усул эса социалистик усул билан алмашади. Демак кишилиқ жамияти 5 та ижтимоий иктисодий босқичларга бўлинади (ибтидоий жамоа тузилиши, қулдорлик, феодал, капиталистик ва социалистик). Шулардан давлатсиз жамият (қулдорлик, феодал, капиталистик ва социалистик) дир.

2. ДАВЛАТНИНГ ПАЙДО БУЛИШ САБАБЛАРИ.

Давлат ибтидоий жамоа тузилишида ишлаб чиқариш қуроллари ривожланиб меҳнат тақсимотини пайдо бўлиш яъни овчилик, қорвачилиқ, ҳунармандчилик ва совдагарчиликни ажралишига олиб келади. Бу ҳол аввал ҳукм суриб қелган қуп оилаликка барҳам бериб, жамиятда аёллар ҳукмронлиги инқирозга учраб яқка оилаликка эрқаклар ҳукмронлигига олиб қелди. Бу

оилалар кулида ишлаб чиқариш қуруллари ва маҳсулотлар тупланади. Натижада ибтидоий жамо тузилишидаги умумий мулк урнида хусусий мулк пайдо бўлиб бу билан жамият қарама - қарши синфларга бўлиниб давлат пайдо бўлди. Давлат жамиятдан пайдо бўлиб, у иштиний ҳодиса бўлиб, объектив қонуниятдир.

Давлат жамиятдаги барча синф, миллат, элат, табора ва халқнинг иқтисодий сиёсий ва гоёвий жихатдан ҳуқумронлик қилувчи сиёсий ташкилотдир. Фанда дастлабки давлатлар Ўвропа қитасида пайдо бўлган деган фикрлар мавжуд. Аслида эса дастлабки давлатлар бизнинг эраимизга қадар бўлган 4-3 минг йилларда Ўвропада эмас шарқда Мессонотомия, қадимги Мисрда, Хиндистон, Хитой ва Марказий осийда пайдо бўлган.

Давлат ибтидоий тузилишидаги ижтимоий ҳокимиятдан қидаги белгилар билан фарқ қилади.

1. Давлат фуқораларнинг ҳудудий белгисига қараб бўлинади. Ибтидоий жамоа тузилишида қишиларининг уруғ ёки қабиллага мансублиги қон- қориндошлигига қараб аниқланар эди. Давлат пайдо бўлгандан кейин фуқоралар ҳудудий белгига қараб яъни қайси давлат ҳудудида яшашига қараб ҳуқуқ ва бурчларини амалга оширади.

2. Сиёсий ҳокимиятнинг таъсир этилиши. Бунга давлатнинг зурлик қучи билан унинг вазиқаларини амалга оширадиган зурлаш аппарат барча давлат органлари, армия, политция, турма ва бошқа муассасалар мавжуд. Булар иптидоий жамоа тузилишида йуқ эди.

3. Давлат сиёсий ҳокимиятни сақлаш учун фуқоралардан солиқ олади. аъзоларининг иззат- ҳурматиға асосланган бўлса, энди давлатнинг зурлик Иптидоий жамоа тузилишида уруғ азоларининг обрӯ-эътиборига, жамият қучига таянади.

4. Давлат суверинитети (муқтақиллиги) мавжудлиги. Хар бир давлат муқтақил ҳолда узининг ички ва ташқи фазиқаларини амалга оширади.

5. Ибтидоий жамоа тузилишидаги ижтимоий нормалар урнида ҳуқуқнинг пайдо бўлиши.

3. Давлатнинг пайдо бўлиши ҳақида турли назариялар. Бу назариядан бири патриархал назариядир. Унинг вақиллари Аристотель, инглиз юрист олими Генри мен, рус социологи Н. Михайловский ва бошқалар. Бу назарияға асосан, давлат жамиятда оиланинг тараккий этиши натижасида пайдо бўлган, Оиладан уруғ қабилла-давлат пайдо бўлган. Оилада бошлиқ ота бўлса, давлатда бошлиқ монархдир. Монарх ҳокимияти чекланмаган ҳокимиятдир.

Шартнома назарияси. Бунинг вақиллари Голландиялик Гуго Троций, Англияда Локк, Францияда Жан Жак Руссо, Россияда Рағихев бўлган . Бу назарияға қура давлат халқ томонидан монарх билан тузган шартномаға асосан пайдо бўлган. Бу назария Ж.Ж.Руссонинг “Ижтимоий шартнома” қитобида асослаб берилган.

Зуровонлик нгазарияси. Бунинг вақиллари австралиялик юрист олим Л.Гумплович, немис назарийтқиси Е. Дюринг, россиялик К.Қаутскийдир. Бу назарияға асосан давлат бир қабилла иққинчи қабиллага уришиб босиб олиш натижасида пайдо бўлган.

Марксча-Ленинча таълимотта асосан давлат ибтидоий жамоа тузимининг емирилиши, унда меҳнат тақсимоти хусусий мулкнинг пайдо бўлиши у билан жамият қарама-қарши синфларга бўлиниши натижасида пайдо бўлган.

Шундай қилиб қураимизки давлатнинг пайдо бўлиши ҳақида турли назариялар мавжуд бўлиб, бу масалани турлича талқин қилади.

3. Мавзу ДАВЛАТНИНГ МОХИЯТИ ВА БЕЛГИЛАРИ

1. Давлатнинг мохияти ва белгилари.

2. Жамият сиёсий тизимида давлатнинг урни.

3. Президент И.А.Каримовнинг асарларида давлат ва ҳуқуқ масалалари.

1. Давлатнинг мохияти ва белгилари. Шура даврида Марксча- Ленинча таълимот давлатни ҳукмрон синф мазлум синфни эксплуатация қилувчи- зуровонлик диктатураси деб келинади. Хозирги вахтда давлат зуровонлик диктатураси бўлмасдан жамиятдаги барча синф, миллат ва эллатларнинг умуминсоний ва миллий белгилари- диний, касби ва бошқа ижтимоий чиқишлардан катий назар уларнинг манфаатларини ифодалайди.

Давлатнинг мохияти бу жамиятдаги барча синф, сиёсий партия, табақа гуруҳ, миллатлар ва элатлао учун хизмат қилишдир. Бундан чиқадиган ҳулоса шуки, давлат зуровонлик сиёсати бўлмасдан унинг асосий умуминсоний вазифаларини амалга ошириш биринчи уринга чиқади. Давлат синфий мохиятини йукотгани йук, у факат иккинчи уринга чиқди.

Давлат жамиятдаги барча кишиларнинг сиёсий уюшмасидир. Давлат ҳокимияти умуминсоний ва миллий манфаатларга асосланган сиёсий хо-кимиятдир. Бу сиёсий ҳокимият давлат аппарати ёки давлат механизми деб аталувчи – давлат органлари- конун чиқарувчи орган парламент, ижро етувчи орган- ҳукумат, қуролли қучлар, политця. Миллий ҳовсизлик ва ҳуқуқни муҳофаза етувчи органлар суд, прокуратура ва ички ишлар органлари орқали амалга оширилади.

Давлат жамият устқурмасининг сиёсат, дин, фалсафа ва бошқалари билан узвий боғлиқдир. Давлат ҳуқуқ билан ҳам боғлиқдир, чунки ҳуқуқ давлатнинг олдида турган иқтисодий, сиёсий ва маданий вазифаларни амалга оширишда қурол бўлиб хизмат қилади. Ҳуқуқ жамиятнинг иқтисодий тузимини мустаҳкамлаб турли мулк шакллари қуриқлайди. Ҳуқуқ кишиларнинг гоёвий жихатдан тарбиялаб, ижтимоий онғни шаклларида, санъат, дин, фалсафа, ахлоқ ва бошқалар билан боғлиқ болиб, аҳолини маънавий жихатдан тарбиялайди.

Давлат сиёсий вазифаларни бажарувчи жамиятдаги бошқа муассасаларни ва ташкилотлар (сиёсий партиялар, қасаба уюшмалар, ташкилотлар, жамоа бирлашмалари билан боғлиқ ва улардан фарқ қилади).

2. Жамият сиёсий тизимида давлатнинг урни. Жамиятнинг сиёсий тизими – бу давлат органлари, муассасалари, қархоналар, турли сиёсий партиялар, қасаба уюшмалари, жамоа бирлашмалари, миллий жамоалари ва ҳуқуқий нормалар йигиндисидир. қилувчи суд, прокуратура, адлия, ички ишлар, миллий хавфсизлик о Давлат жамиятнинг сиёсий тизими ичида ососий орнини эгаллайди. У махсус сурлик ҳокимиятга эга бўлган сиёсий ташкилот бўлиб, унинг ҳудудидаги барча фуқораларга давлат тилида иш олиб бориб, сиёсий ҳукмронлигини урнатади. Давлат зурлик қучи билан мустақилҳолда ички ва ташқи соҳада вазифаларни амалга оширади.

Давлат жамиятнинг бошқа сиёсий ташкилотлардан қуйдаги белгилар билан фарқ қилади.

1. Давлат жамиятдаги барча синф, миллат, элат ва табақаларнинг сиёсий ташкилотидир. Аммо давлат уларнинг ягона сиёсий ташкилоти эмас. Жамиятда давлатдан ташқари турли сиёсий партиялар, қасаба уюшмалар, бирлашмалар мавжуд. Агар давлат жамиятдаги кишиларнинг сиёсий ташкилоти бўлса, бошқа ташкилотлар айрим гуруҳларни қасби, диний қараш, сиёсий- ижтимоий қарашлари бўйча бирлаштиради ва уларга хизмат қилади.

2. Давлат аҳолини маъмурий ҳудудий бирликларга бўлиб, уз ҳокимиятини маъмурий-ҳудудий принципи асосида амалга оширилади. Масалан; Ўзбекистон Республикаси маъмурий-ҳудудий тузилиши жихатидан вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар ва Қарақолпоғистон Республикасидан иборат. Жамиятдаги бошқа сиёсий ташкилотлар кишиларнинг турар жойларидан қатъий назар, этикодига, қасбига ва бошқа ижтимоий белгиларига қараб бирлаштиради. Масалан; сиёсий партиялар фуқороларни этикодига қараб, қасаба уюшмалари қасбига қараб бирлаштиради.

3. Давлат жамиятининг сиёсий, ҳужалик ва маданий ҳаётга раҳбарлик қилувчи давлат органларига эга. Масалан; Ўзбекистонда Олий давлат ҳокимият органи Олий Мажлис, маҳаллий давлат ҳокимият органлари, вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда ҳокимлар бошчилик қиладиган халқ депутатлари Кенгашларидир. Сиёсий ижро этувчи орган- давлат бошлиғи ва вазирлар маҳкамасининг раиси Президент, маҳаллий ижро этувчи орган- вилоят, туман ва шаҳар ҳокимларидан иборат. Ўзбекистон ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари мавжуд. Бу органларнинг чиқарган норматив ва ҳуқуқий ҳужжатлари жамиятнинг барча аъзолари учун мажбурийдир.

4. Давлат ҳуқуқ ва ҳуқуқий нормалар қабул қилади. Буларни бажариш барча фуқаролар учун, жамиятнинг барча сиёсий ташкилотларининг аъзолари учун мажбурийдир.

5. Ҳар бир давлат ҳудудида миллий давлат тилининг мавжудлиги. Масалан; Ўзбекистон Республикасида давлат тили ўзбек тилидир. Давлат ишлари, барча жамиятнинг сиёсий ташкилотларида ишлар давлат тилида олиб борилади.

Жамиятнинг сиёсий, тизими давлат ва жамиятнинг сиёсий ташкилотлари тузилишидан иборат, у орқали кишилар, гуруҳлар, табақалар ва жамоат бирлашмалари манфаатларини мустахкамлайди. Жамиятнинг сиёсий тизими жамиятнинг иқтисодий ва сиёсий қучлари каби ижтимоий ва миллий тузилишини мустахкамлайди. Жумладан Ўзбекистон Республикаси озирги бозор иқтисодий сиёсатида утиш даврида демократик ҳуқуқий давлат қурулган экан, иқтисодий, сиёсий, маърифий ва ҳуқуқий соҳаларда турли ислохотлар утқазиб, давлат олдида турган ички ва ташқи вазифаларни мустахкамламоқда. Ўзбекистон мустақилликка эришгандан кейин давлат ва сиёсий тизимига бозор иқтисодиёти билан боғлиқ бўлган бир қанча давлат органлари пайдо бўлди. Масалан, Мудофаа ва Ташқи иқтисодий алоқалар вазирликлари, миллий хавфсизлик хизмати, давлат солиқ ва божхона қўмитаси, давлат мулкни бошқариш ва хусусийлаштириш, қимматбаҳо металллар, фан ва техника қўмиталари, турли концернлар, ҳолдинг, компания ва бошқалар тузилди.

Демак, жамият сиёсий тизимининг вазифалари қуйидагилардан иборат:

1. Жамиятнинг сиёсий тизими – давлат вазифаларини амалга оширишда халқнинг иқтисодий, сиёсий ва маърифий соҳаларини яхшилашга ёрдам беради.
2. Давлатнинг ички ва ташқи функцияларини амалга оширади.
3. Жамиятнинг сиёсий тизимига қирувчи барча тузилмаларни давлат, унинг органлари, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, қасаба уюшмаларини бирлаштириб, давлат вазифаларини амалга оширади.
4. Жамиятнинг сиёсий тизимига қирувчи барча тузилмаларни давлат, унинг органлари, сиёсий партиялар, жамоат бирлашмалари, қасаба уюшмаларини бирлаштириб, давлат вазифаларини амалга оширади.

3. Президент И.А.Каримовнинг асарларида давлат ва ҳуқуқ масалалари.

И.А.Каримов узининг биринчи асари “Ўзбекистоннинг ўз истиклолва тараққиёт йули”да (1992) давлатга қуйидагича таъриф беради: “Ўзбекистон – келажак буюк давлат. Бу мустақил, демократик, ҳуқуқий давлатдир. Бу инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъий назар фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир”. Бу асарда И.Каримов халқ давлат ҳокимиятининг манбаи эканлигини қўллади шундай дейди: “Халқ давлат ҳокимиятининг манбаидир. Унинг хоҳиш иродаси давлат сиёсатини белгилаб беради. Бу сиёсат инсон ва жамият фаровонлигини, Ўзбекистон барча фуқароларининг муносиб турмушини таъминлашга қаратилган бўлиши керак.”

Бу асарда янгиланган жамиятнинг сиёсий ва давлат тузилиши инсонга унинг сиёсий, иқтисодий ва турмуш тарзини эркин танлаб олиш қўллади қўллади, жамиятнинг сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маънавий соҳаларини очиқ беради. Буларни қўриб чиқамиз;

А) Сиёсий сохада халк манфаати учун хакикий демократик принципларни куллаш, коун чикарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти ваколатларини ажратиш асосида миллий давлатчиликни барпо этиш; барча аҳолининг манфаатларини кафолатлайдиган ҳукукий давлатни барпо этиш.

Куч ижро ҳокимияти бўлишлиги; қонунийлик в ҳукук тартиботини мустаҳкамлаш халкнинг миллатидан қатъий назар ҳукук ва бурчларини ҳимоя қилиш, турли мафқуралик, куппартиявийлик ва бошқалар.

Б) Иқтисодий сохада қудратли иқтисодиётни барпо этиш; барча мулк шаклини ҳукукий тенглигини таъминлаш, иқтисодиётни ута марказлаштириш ва яққаҳоқимликка барҳам бериш, қорхона ва ташкилотларнинг ҳукукларини ҳимоя қилиш, табиатни ва экологияни уриқлаш.

Ижтимоий ва маънавий сохада инсонпарварлик қояларига содиқлик, маънавият ва ахлоқийлик қайта тиклаш; қадимги ва қазонавий бойлиқларни мустаҳкамлаш, ўзбек тилини ривожлантириш дин эркинлиги, аҳолининг энг қочор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш, умумий таълимни ривожлантириш.

Бу асарда И.А.Қаримов оила қамият ва давлатнинг асоси деб ёзади. У бу ҳақида шундай дейди% “ Оила қамиятнинг неғизи. Бизнинг давлатимиз ҳам қатта бир оиладир. Оила турмуш ва виждон қонунлари асосида қурилади. Оилада маънавий асосда ягона ақлланади. Бу эса олий қаражада маънавий қадрият, инсон қалбини қавҳаридир”.

И.А.Қаримов “Буюқ мақсад йулида оғишмайлик” (1993) асарида бозорга утиш учун модели ҳақида бунда у барча бозорга утиш қажон давлатларининг тақрибасидан ва узимизнинг миллий ҳусусиятларидан қойдаланиш миллий истиклол мафқурасини яратиш ва ҳаётга, қатбиқ этиш масалалари қуйилди. Бу асарда Ўзбекистон бозорга утиш учун машҳур беш принципини қуйилишидир. Булар иқтисоднинг сиёсат устидан давлат бош ислоҳати эканлиги, қонун устиворлиги, қучли ижтимоий сиёсат юргизиш, бозор муносабатларига босқичма-босқич утиш. Бу принциплар И.А.Қаримовнинг 1993 йилда ёзилган “Ўзбекистон бозор муносабатларига утишнинг узига ҳос йули” асарида янада ривожлантирилди. И.А.Қаримов 1995 йилда “Ўзбекистоннинг саясий ижтимоий ва иқтисодий истикболининг асоий қамойлари” асарида демократия бош йлимиз унинг ҳусусиятлари, қуқоралиқ қамият қуриш, масаласи қуйилди. Бунда ҳукукий маданиятни ва маънавиятни ривжлантиришни қуйди. Қууқий маданият қарақаси қакатгина қонунларни билиш, ҳукукий маълумотлардан қабардор бўлиш эмас. У қонунларга амал қилиш ва уларга бўйсунушидир. У одил судни ҳурмат қилиш, уз ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилишидир”.

И.А.Қаримовнинг 1997 йилда қикқан “Ўзбекистон XX! Аср бўсақасида; ҳавфсизликка тақдид, барқарорлиқ шартлари ва таракқиёт қақолатлари” асарида давлат ва ҳуқуқ масалаларини янада ривожлантиришни қуйди. Ўзбек миллий давлатчилигини ва ҳуқуқни шакллантириш ва унинг муқофаа қобилиятини янада мустаҳкамлашни қуйди. УРСи мустақилликка эришқандан кейин ўзбек давлатчилигини ички ва ташки вазифаларини мустаҳкамлашни талаб қилади. Қунки Ўзбекистон демократия қадриятларини, шахснинг ҳуқуқ ва эркинлиқларини таъминлаш, эркин бозор иқтисодини барпо этишни танлади. Буни амалга ошириш учун эски мафқуравий тоталитар тузимини бутунлай бўзиб ташлаб иқтисодий, ижтимоий, сиёсий ва ҳукукий соҳаларда ислоҳат уқказилиши қерак.

УРСи суверен давлат бўлиб 8.12.1992 йилда янги Қонституцияни қабул қилди. Унда Давлат тузимини , давлат ҳокимият органлари ташкил этиш ва уларнинг қаолиятини, қуқороларнинг ҳуқуқ ва эркинлиқларини, қамиятнинг ривожланишининг иқтисодий неғизлари ва стратегик йуналишларини қонуй белгилаб берди.

Бу ҳақда И.А.Қаримов “Қонституция суверен давлатимизнинг қонунчилиқ ҳукукий неғизининг шакллантиришнинг асосий қойдевори, мустақил давлатчилиғимизнинг қуйидаги масалаларни қуйди.

1. Ҳокимиятлар бўлиниш принципи асосида ташкил топган қонун қикарувчи (Ўзбекистон Олий мажлиси) ижро этувчи (Президент) ва суд ҳокимиятини янада мустаҳкамлаш.
2. Ўзбекистон бозор иқтисодий муносабатларига утиш қаврида эски вазирлар урнида янги ижро этувчи органлар ҳужалиқ бирлашмалари, уюшмалар. Қонқериалар, қолдинг қампаниялар ташкил қилинди.

3. Давлат ҳокимияти маҳаллий органларининг янги тизими ҳокимлар тузилди. Бунда жойлардаги ижро этувчи ҳокимият билан вакиллик ҳокимияти раҳбарлиги бирлаштирилди.
4. Маҳаллаларда уз-узини бошқарадиган фуқоролар йиғини ташкил этилди. Уларнинг ролини янада ошириш керак
5. Ўзбекистонда янги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органла. Миллий ҳавфсизлик органи. Қуролли Кучлар ташкил қилинди. Буларни янада мустаҳкамлаш керак.
6. Ўзбекистон бошқа давлатлар билан алоқа қиладиган янги давлат органлари ташқи ишлари вазирлиги, ташқи иқтисодий алоқалар вазирлиги ташқи иқтисодий фаолият Миллий банки ва бошқалар ташкил қилинди. Давлатни мустаҳкамлаш учун буларнинг ролини янада ошириш қўйилди.
7. Давлатни сиёсий тизимига қирувчи барча давлат органлари нодавлат ижтимоий уюшмалар ролини ошириш қўйилди.
8. Демократияни ривожлантириш ва фуқаролик жамияти асосларини ривожлантириш.
9. Қоррупция ва жиноятчиликка қарши қураш ва бошқалар.

Адабиётлар:

- Каримов. И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. –Т.: “Ўзбекистон”, 1998.
 Каюмов.Р.К. Давлатнинг моҳияти ва шакли. –Т.: 1999.

4. Мавзу Давлат шакллари.

- 1. Давлат шакллари тушунчаси.**
- 2. Давлат бошқарув шакли.**
- 3. Давлат тузулиш шакли.**
- 4. Сиёсий тартиб.**

1. Давлат шакллари – бу давлатни бошқариш учун давлат ҳокимиятини ташкил этиш, давлат тузилиши ва сиёсий тартибни амалга ошириш усуллари дур.

Давлат шакли биринчи навбатда давлат ҳокимиятининг маҳаллий ва олий ҳокимият органларини тузилиши дур. Давлатнинг бошқарув шакли бу – давлат ҳокимиятининг учта тармокка булиниши дур.

1. Қонун чиқарувчи ҳокимият (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси).
2. Ижро этувчи ҳокимият (Ўзбекистон Республикаси Президенти Девони ва Вазирлар Маҳкамаси).

Суд ҳокимияти (Ўзбекистон Республикаси Конституциявий Суди, Олий Суди ва Олий ҳужалик суди).

Давлат шаклини иккинчи таркибий қисми бу давлатнинг тузилиш шакли дур. Бу жамиятнинг миллий, иқтисодий ва маданият хусусиятларига боғлиқ дур. Тузилиш шакли буйича давлатлар унитар, яъни оддий давлат тузулишига, федератив-мураккаб давлат тузулишига ва конфедератив давлат тузулиш шаклига эга булади. Давлат тузулиш шакли ҳар бир давлатнинг сиёсий ва маъмурий-ҳудудий тузилишини бирлаштиради. Масалан: Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида яшовчи барча халқнинг тарихий ва миллий хусусиятлари ҳисобга олинган ҳолда унинг маъмурий-ҳудудий тузулиши вилоятлар, туманлар, шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар, овуллар ва Қораколпоғистон Республикасидан иборат.

Давлат шаклини учинчи таркибий қисми – бу давлат ҳокимиятининг амалга ошириш усуллари қиради. Бу нуктаи назардан жаҳондаги давлатлар икки усулга – демократик сиёсий тартиб ва нодемократик сиёсий тартибга булинади.

Юридик адабиётда олимлар уртасида давлат шакллари ҳақида турли фикрлар мавжуд. Баъзи бир олимлар давлат шакллари – икки қисмдан, давлатнинг бошқариш ва тузулиш

шаклидан иборат дейди. Купчилик юристи олимлар жуда тугри давлат шакллари уч кисмдан давлатнинг бошқариш, давлат тузулиши, давлат ҳокимиятини амалга ошириш усуллари сиёсий тартибдан иборат деб курсатади. Шуларни куриб чиқамиз.

2. Давлат бошқарив шакли – бунда давлат ҳокимияти ва бошқарув роғанларини ташкил топиш ва тузулиш тартиби белгиланади. Жаҳондаги барча давлатлар бошқарув шаклига кура монархия ва республика шаклида булади. Монархия – бу олий давлат ҳокимиятини бир шахсининг (монарх, подшо, император) кулида булади ва подшолик авлоддан-авлодга мерос килиб колдирадилар.

Монархия бошқариш давлат шакли уз навбатида иккига булинади. Чекланмаган мутлок (абсолют) монархия булади. Масалан, тарихда Рим кулдорлик давлати, Шарк деспотия Миср, Хитой кулдорлик давлатлари. Хозирги вақтда чекланмаган монархия бошқариш давлат шаклига Исрдания, Омон, Катар, Бирлашган араб амирлиги давлатлари мисол булади.

Чекланган монархияда – давлат тепасида турувчи монарх, подшонинг ҳокимияти бирон орган ёки конун билан чекланиб куйилади. Масалан, Буюк Британия, Швеция, Дания, норвегия ва бошқалар. Бу давлатларда монарх давлат бошлиги булиб, “ подшолик килади лекин давлатни бошқармайди”, давлатни ҳукумат бошқаради.

Чекланган монархия давлатлари уз навбатида дуалистик ва парламентар монархияга булинади. Дуалистик монархия давлатларига Саудия Арабистон, Кувайт давлатлари киради. Бу давлатларида ҳокимият подшо билан парламент уртасида таксимланган. Амалда давлатни подшо бошқаради. Подшо ҳукуматни узи тузади, у парламентни таркатиб юбориш ҳукукига эга. Парламентар монархия шаклидаги давлатларда – давлат бошлиги монархия, кирол, киролича, подшо, император булиб, амалда булар давлатни бошқармайди, уларнинг ҳукуки чекланган давлатни ҳукумат бошқаради. Масалан, Англия, Япония, Бельгия, Швеция ва бошқалар. Бу давлатларда давлат бошлиги монарх, киролича ва императорни роли катта булиб, улар давлатнинг олий вакили миллат бирлиги ҳисобланиб, давлат ишларини олиб боришда мамлакатда ва халқаро микёсда урни каттадир. Уларнинг давлатни бошқаришда ҳукуки чекланган. Амалда давлатни ҳукумат бошқаради.

Давлат бошқарувининг республика шаклида давлат ҳокимияти ва бошқаришнинг олий органлари маълум муддатга халқ томонидан сайлаб куйилади. Республика хозирги дунёда кенг тарқалган давлат бошқарув шакли булиб, ривожланган жаҳон давлатларида унинг уч куруниши бор; Президентлик республикаси, парламентар республика ва бошқарувнинг аралаш (дуалистик) президентлик республикаси шакли.

Президентлик республикаси шаклидаги давлатларга (АҚШ, Лотин Америкаси) ва бошқа бир канча ривожланган давлатлар киради.

Конун чиқарувчи орган АҚШда конгресс булиб, у икки панатдан, вакиллар ва сенатдан иборат булиб конунларни қабул килади. Давлат бошлиги булган Президент ҳукуматнинг ҳам бошлигидир. Ижро ҳокимияти парламентдан мустақил холда тузулади ва факат Президентга ҳисоб беради. Ижро ҳокимияти конунчилик ташаббусига эга эмас. Бош вазир лавозими бу давлатларда булмайди. Бу давлатларда Президент билан бирга Вице Президентлик лавозими мавжуд.

Парламентар Республика шаклидаги давлатларда Президент факат давлат бошлиги булиб, асосий уринни ҳукумат бошлиги эгаллайди. Президент бевосита халқ томонидан эмас, балки сайловчилар коллегияси томонидан сайланади. Ҳукумат министрлар кенгаши олий орган парламент томонидан тузулади ва унинг олдида жавоб беради. Масалан, бундай давлатларга Германия, Хиндистон, Италия, Туркия ва бошқа давлатлар киради. Бу давлатларда парламент ҳукуматга нисбатан ишончсизлик вотуми бериш ҳукукига эга. Уни қабул килиш ёки қилмаслик ҳукумат бошлигига боглик.

Бошқарувнинг аралаш (дуалистик президентлик республикаси) шакли. Бу давлатларда кучли ижроия ҳокимияти мавжуд булиб, Президент ҳам давлат бошлиги ҳам ижро этувчи ҳокимият бошлигидир. Уларда вице-президентлик лавозими булмасдан, бош вазир лавозими мавжуд булиб, ҳукумат конунчилик ташаббуси ҳукукига эга. Бундай давлатларда Франция

мисол була олади. Франция Президенти ваколатларини амалга оширишда ёрдам берувчи махсус аппаратга эгадир. Масалан; Францияда у Елисей саройи Францияда Президент Конституцияси асосида миллий мустақиллик, ҳудудий бутунлик ва барча хорижий давлатлар билан тузилган халқаро шартномаларга амал қилишнинг мустақкам қафили бўлиб ҳисобланади.

3. ДАВЛАТ ТУЗИЛИШ ШАКЛИ - Бу ҳар бир давлатнинг сиёсий ва маъмурий-ҳудудий тузилиши, давлат олий органлари билан маҳаллий органлар уртасидаги узаро муносабатлардир. Давлат тузилиши шакли бўйича оддий, мураккаб ва конфедератив бўлади.

Унитар ёки оддий давлат тузилишдан у маъмурий-ҳудудий қисмларга бўлиниб, ягона олий органга, ҳукуматга, конституцияга, фуқароликка, узининг ҳудудига, давлат чегарасига ва қонунийликка эга бўлади. Масалан; Англия, Франция, Италия, Ўзбекистон, Украина, Қозоғистон давлат тузилиши шакли бўйича унитар давлатдир.

Федератив давлат тузилиши бу тенг ҳуқуқий республикалар, мухториятлар, штатлар, кантонлар, вилоятлар ва округларнинг ихтиёрий бирлашувидан иборатдир. Масалан; АКШ. Аргентина, Бразилия, Австрия, Мексика, Германия, Ҳиндистон, Россия ва бошқалар. Федерацияга қирувчи давлатлар ихтиёрий равишда марказлашган давлатни ташкил қилади. Федерацияда барча аъзолар номидан мамлакат ички ва ташқи сиёсатида ягона иш олиб боради ва уларнинг манфаатлари ҳимоя қилинади. Федератив давлат конституциясида давлатнинг бошқарилишдаги ваколатлар федерация ваколатига, қандайлари унинг аъзоларига берилиши қўрсатилган. Собик Совет давлати Конституцияга асосан Федератив давлат эди. Шуро давлати марказлашган, бўйруқбозликка ва партия диктатурасига асосланган унитар давлат эди.

Конференция бир неча давлатларнинг муҳим-иқтисодий, мадффа масалалари бўйича иттифоқидир. Конференцияда ягона давлат ҳудуди ягона олий ва идора этувчи органлари бўлмайди. Ҳар бир конференцияга қирувчи давлат муҳим масалалари бўйича бошқариш ҳуқуқини конференцияга бериб, уларинг мустақиллигини сақлаб қолади. Масалан; АКШ, 1776-1787 йилларда конференция шаклида бўлган, 1952 йилда Миср ва Сурия давлатлари бирлашиб Бирлашган Араб Республикаси конференциясини тузди. Кейинчалик бу тарқалиб кетди. 1982 йилда Гамбия ва Сенегал Республикалари бирлашиб Сенегамбия конференциясини тузди. 1989 йилда бу конференция ҳам тарқалди.

4. СИЁСИЙ ТАРТИБ - Бу давлат ҳокимиятининг амалга ошириш усули йиғиндисидир. Бу усуллар икки хил бўлади, демократик сиёсий тартиб ва нодемократик сиёсий тартиб, Демократик сиёсий тартибда давлатда фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчларини таъминлаш, халқни турли жамоат ташкилатларига бирлаштириш, давлат ҳокимият ва бошқарув органларини халқ иштирокида сайлаш, давлатни бошқаришда кенг халқ оммасини иштирок этиши ва бошқалар. Масалан; Ўзбекистон Республикасида давлат сиёсий тартиб бўйича демократик асосда идора этилади. Демократик тартиб асосан икки хил усулда амалга оширилади.

1.Вақиллик демократия усули- бунда Ўзбекистон ҳудудида яшовчи аҳоли Олий Мажлисга вақил депутат сайлайди, давлат аҳолиятига эга бўлган иқтисодий, сиёсий ва ҳуқуқий масалаларни халқнинг вақили депутатлар сессиясида муҳокама қилиб, уларнинг қабул қилиб, давлатни идора этишда халқ ўз вақиллари орқали қатнашади.

2.Ўзбекистонда демократияни амалга оширишда, давлатни идора этишда халқнинг бевосита иштирокини таъминлайди, яъни давлат аҳолиятига эга бўлган масалаларни халқнинг муҳокамасига қўяди, халқ шу йўл билан давлатни бошқаришда иштирок этади.

Нодемократик сиёсий тартиб-демократик усулга қарши бўлиб, тоталитар, авторитар ва фашистик шаклларда бўлади. Тоталитар тартибда давлат бошқаруви марказлашган ва бўйруқбозлик асосида бўлади. Фуқароларнинг ҳуқуқ ва бурчлари таъминланади, барча давлат ҳокимияти ягона диктатура йўлида бўлади. Масалан, собик, Совет давлати марказлашган партия диктатураси асосида бошқарилган. Шунинг учун бу давлат инқирозга учради.

Афторитор тартиб –бу конунларни амалга оширмайдиган, халк итоат килган давлат тепасида турувчи ,бир киши подшо, монархнинг чекланмаган ҳокимиятидир.

Фошиистик тартиб-бу жамиятдаги барча демократик эркинликларни тараққийпарваркучларни бостирадиган террористик диктатурадир. Бунда жамият ҳаётининг барча соҳалари ҳарбийлаштирилади. Бу ҳокимиятнинг асосий усули киргин ва зуровонликдир. Масалан, бу тартиб XX асрнинг иккинчи ярмида Германия, Италия, Испания, Португалия, Жанубий Африка Республикаси ва Чилаба урнатилади.

Юкорида баён этилганлардан куришиб турибдики, давлат шакллари уч қисмдан-давлат бошқариш, давлат тузилиши ва сиёсий тартибдан иборат. Булар ҳар бир давлатнинг иқтисодий тузилиши жамиятдаги миллий муносабатларга қараб белгиланиб, узғариб ривожланиб туради.

5. Мавзу ДАВЛАТ ФУНКЦИЯЛАРИ.

1.Давлат функциясини тушунчаси. Давлат вазифаси ва функциясининг муносабатлари.

2.Давлат функциясининг турлари.

3.Давлат функциясини амалга ошириш усуллари ва шакллари.

1. Давлатнинг функцияси - унинг олдида турган вазифаларини амалга оширишга қаратилган давлат қолиятининг асосий йўналиши бўлиб, давлатни моҳияти ва иштимой белгиларини, жамиятни бошқариш учун давлатни мақсад ва вазифаларни амалга ошириш усул ва шакллари. Бу тартифдан қуйдаги давлат функциясининг белгилари келиб чиқади.

1.Давлатнинг вазифаси яъний иқтисодий, маданий, сиёсий ва бошқалар у амалга оширадиган асосий йўлни белгилайди, барча қолиятини шу вазифаларни бажаришга қаратилади. Шунинг учун давлатнинг функциялари унинг вазифаларидан келиб чиқади.

2.Давлат функциясида –унинг моҳияти номоён болади. Функция орқали давлат моҳияти, унинг жамияти билан муносабатлари қуринади.

3.Давлат вазифаларини амалга ошириш учун функция орқали жамият бошқарилиб, у амалий аҳамиятга эга бўлади.

4.Давлатнинг вазифа ва функциялари жамиятнинг иқтисодий, синфий, миллий ва маданий тузилиши билан белгиланади.

5.Давлат функцияси орқали ҳар бир тарихий босқичида давлат бошқарилади. Давлат функцияси ички ва ташқи функцияларга бўлинади. Ички функцияда -- давлатни ички вазифалари, ташқи функцияда эса ташқи вазифалари амалга оширилади.

6.Давлат функциясига ҳуқуқий шакллар давлатни ҳуқуқ ижодгарлик ва ҳуқуқни ижро этиш қолияти қиради.

7. Давлат функцияси давлатни бошқаришда ва мажбур қилиш усуллари орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон давлатининг асосий вазифаси –жамиятдаги барча иштимой гуруҳ миллат, элат, гуруҳ, табакалаарнинг манфаатларини қўғаллаб, бозор иқтисодий сиёсатида утиб, демократик ҳуқуқий давлат қуришдир. Давлатнинг ички соҳада асосий вазифаси иқтисодий, сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳада турли ислохатлар утқазиб бозор иқтисодини асосини яратишдир. Ташқи вазифаси эса жаҳондаги барча давлатлар билан алоқа қилиб, давлатни ташқи соҳасидаги вазифаларини амалга оширишдир. Давлат функцияси унинг ички соҳадаги иқтисодий, ижтимоий, маданий, маърифий, сиёсий ва ташқи вазифаларидан келиб чиқади.

2. Давлат функциясининг турлари. Давлат функцияси ички ва ташқи турларга бўлинади. Ички функция қанча қучли бўлса, ташқи функция шунчалик қучли бўлади.

Давлатнинг ички функцияси унинг олдида туган муҳим иқтисодий ижтимоий маданий ва сийосий вазифаларни амалга oshiradi. Iqtisodiy soxada tashabbuskorlik va ishbilarmonlik asosida iqtisodni mustahkamlab bosqichma-bosqich bozor siyosatiga o'tishda barcha mulk shaklini xuquqiy tengligini ta'minlash va quriqlash. Iqtisodni markazlashtirmaslik, korxona va tashkilotlarning mustahkamligini kengaytirish. Fuqarolarning mehnat qilish, dam olish, ishsizlarga oylik berish, ish xaqi, pensiyalar va nafaqalarning kafolatlangan eng kam miqdorini joriy qilish. Tabiiy boyliklardan keng foydalanish va atrof muxitni ximoya qilish kiradi.

Ijtimoiy va ma'naviy sohada amalga oshiradigan vazifalar-bu barcha insonparvarlik g'oyalariga amal qilishlik. Xalqning ma'naviy va axloqiy pokligini qayta tiklash. Xalqning milliy madaniyatini boyitish, ayniqsa davlat tili bo'lgan o'zbek tilini yanada rivojlantirish. Ijtimoiy adolat qoidalarini ruyobga chiqarish, aholining eng nochor qatlamlarini ijtimoiy himoya qilish va boshqalar.

Siyosiy sohada quyidagi vazifalarni amalga oshirish kerak. Xalqning milliy hususiyatlarini hisobga olib, barcha ijtimoiy guruhlar, millat va elatlarning manfaatlariga mos keladigan O'zbekistonda demokratik xuquqiy davlat qurish. Qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati vakolatlarini ajratish asosida milliy davlatchilikni yaratish, qonuniylik va xuquqiy tartibotni mustahkamlash. Bir mafkuradan voz kechish, turli mafkuralar bo'lishligi, demokratiyaning zarur sharti bo'lgan ko'ppartiyaviylikni rivojlantirish (vatan taraqqiyoti, sotsial demokratik "Adolat", milliy tiklanish, xalq demokratik va fidoiylar partiyasi). Shu vazifalardan O'zbekiston Respublikasining ichki funksiyalari kelib chiqadi. Iqtisodiy funksiya, madaniy-ma'naviy tarbiyaviy funksiya, turli mulk shakllarini quriqlash va mustahkamlash funksiyasi, moliya nazorat funksiyasi aholiga ijtimoiy himoya ko'rsatish funksiyasi, aholini ijtimoiy himoya qilish funksiyasi, tabiatni quriqlash va ekologik funksiya, qonuniylik va huquq tartibotini mustahkamlash funksiyasi, fuqarolarning xuquq, burch va erkinliklarini ta'minlash funksiyasi va davlatni idora etishda xalq ommasining ishtiroki va oshkoralik funksiyalari.

O'zbekiston Respublikasining tashqi vazifalariga mamlakatni boshqa davlatning hujumidan himoya qilish, tinchlikni mustahkamlash, turli ijtimoiy tuzumdagi davlatlar bilan tinch-totuv yashash, davlatni harbiy qudratini mustahkamlash ishlari kiradi. Davlatning shu vazifalaridan tashqi funksiyaning tubandagi elementlari kelib chiqadi. Turli davlatlar bilan tinch-totuv yashash funkfiyasi, horijiy davlatlar bilan hamkorlik qilish funksiyasi, mamlakatni boshqa davlatlar hujumidan himoya qilish funksiyasi, qorolli kuchlarni takomillashtirish, davlat chegaralarini qo'riqlash va jahondagi tinchlikni mustahkamlash ishlariga faol qatnashish funksiyalaridan iborat.

3. Davlat funksiyalarining amalga oshirish shakllari va usullari.

Davlat ichki va tashqi funksiyalarini quyidagi shakllar orqali amalga oshiradi: 1)Xuquqiy normal qabul qilish va ularni amalga oshirish orqali.2) Xuquqiy bo'lmagan ya'ni – tashkiliy shakllar orqali.

Davlat ichki vatashqi funksiyalarini xuquqiy normallar qabuk qilish va ularni amalga oshirish orqali bajaradi. O'zbekiston bozor iqtisodiga o'tish uning iqtisodiy bazasini yaratish va davlat vazifalrini bajarish uchun ko'pgina qonunlar qabul qildi. Chunonchi 1991 yil 19 noyabrda " Mulkni bozor tasarrufidan chiqarish va xususiyashtirish tug'risida " qonun, mulk haqida, banklar va bank faoliyati tug'risida qonun (15 fevral 1991 yil), tadbirkorlik tug'risida xo'jalik jamiyatlari va shirkatlari tug'risida qonun (9 dekabr 1992 yil), qimmatli qog'ozlar va fond birjasi tug'risida qonun (2 sentyabr 1993 yil), chet el investitsiyalari va chet ellik investorlar faoliyatining kafolatlari tug'risida qonun (5 may 1994 yil) va boshqalar.

Davlatni tashqi funksiyalari ham tegishli qonunlar qabul qilish orqali amalga oshiriladi. Masalan, O'zbekiston davlatini mudofaa qilish vazifasini oshirish uchun O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida 4-bob tashqi siyosat deb belgilangan. Bundan tasghqari O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi tomonidan 1992 yil 3 iyulda "Umumiy harbiy majburiyat va harbiy hizmat tug'risida" qonun qabul qilingan. Bularga asosan armiyaga hizmat qilish, vatanni himoya qilish har bir fuqaroning burchidir.

1. Davlatning funksiyasini xuquqiy normallar qabul qilish va ularni amalga oshirish shakli quyidagi 3 ta xuquqiy usullardan iborat:

2. Huquqiy normallarni bajarish – ya’ni ijro etish usuli. O’zbekistonda davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar ish faoliyatida xuquqiy normallarni bajarib, ularga amal qilib davlatning ichki va tashqi funksiyalarni bajaradi. Masalan, O’zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasiga asosan O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunning ustunligi so’zsiz tan olinadi. Unda davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko’radilar deb mustahkamlab qo’yilgan.

3. Xuquqiy normallar bilan jamiyatda kishilar o’rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish usuli. Bu usulni amalga oshiruvchi davlatni mahsus xuquqni muxofaza qiluvchi organlari- sud, prokuratura, ichki ishlar, adliya, milly havfsizlik organlari mavjud bo’lib, bo’lar xuquqiy normallar bilan davlat organlari, jamoat birlashmalari, mansabdor shaxslar va fuqarolar o’rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib davlat funksiyalarini amalga oshiradi.

Davlat funksiyalarini amalga oshirishni xuquqiy normallarni amalga oshirish bilan bog’liq bo’lmagan ya’ni tashkiliy shakllari. Bunda davlat vazifalarini ya’ni funksiyalarni turli yillar bilan amalga oshiriladi. Ya’ni davlat apparatini (davlat organlarini) ishini boshqarishda va takomillashtirishda davlatni idora etishda oshkoralik va demokratiya tamoyili, keng xalq ommasni xalqni boshqarishda boshqarishda ishtirok etishi, kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo’yish, qonunchilik xuquqiy tartibotni mustahkamlash va hokazo.

Davlat funksiyalarini amalga oshirish usullari 2 xil bo’ladi.

1. Ishontirish usuli-bu barcha davlat fuqarolarini tarbiyalash orqali davlat ishlarini kishilar ongli ongli ravishda amalga oshiradi. Bu usulda davlat kishilarni rag’batlantiradi, turli mukofotlar beradi. Majbur, qilish usulida intizom, ma’muriy, moddiy, jinoiy va javobgarliklar belgilanadi.

Demak davlat funksiyalarining amalga oshirish shakl va usullar har bir davrda davlatning mohiyati va belgilari bilan belgilanadi.

6. Mavzy Davlat hokimyatining amalga oshirish mehanizmi

1.Davlat hokimyatining mohiyati va asoslari.

2.Davlat hokimyatining tuzulishi va uning amalga oshirish usullari.

1.Davlat hokimyatining mohiyati va asosiy belgilari. Davlat hokimiyati-bu zurlikka asoslangan siyosiy hokimiyat bo’lib u jamiyatda turli millat va guruhlar o’rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarga rahbarlik qilishni amalga oshiradi. Davlat hokimiyati bu ijtimoiy hodisa bo’lib, u davlat hududida kishilar o’rtasida turli ijtimoiy munosabatlarni tartibga solib, uning vazifalarini amalga oshirib, davlatni ichki va tashqi hujumlardan himoya qiladi. Davlat vazifalarini amalga oshirishda xalqning irodasini xuquq va xuquqiy normallarda ifodalab, ularning bajarilishi barcha uchun umummajburiy bo’ladi. Bu normallar davlatning zurlik kuchi bilan amalga oshiriladi. Jamiyatda iqtisodiy, siyosiy va madaniy rahbarlik qilish jarayoni murakkab bo’lib davlat hokimiyati davlat mehanizmi unga kiruvchi davlat apparati (davlat organlarining yig’indisi) va korxonalari orqali amalga oshiriladi.

Davlat hokimiyati munosabatlarining tuzilishi quyidagiklardan iborat: 1) Davlat hokimiyatining sub’ektlari (turli sinflar, millat, guruh, tabaqalar va fuqarolar). 2) Davlat hokimiyat munosabatlarining ob’ekti (xalqning birlashmalari, davlat organlari, tashkilot, muassasa va korxonalar).3) Davlat hokimiyat munosabatlarining mazmun-sub’ektlarini davlatni idora etish majburiy va ishtirok usullari.

Davlat hokimiyati siyosiy hokimiyat bo’lib, quyidagi belgilarga ega.

1. Davlat hokimiyati bu- zurlikka asoslangan bo’lib mahsus kishilar davlatni boshqarish bilan shug’ullanadi. Bu hokimiyat kishilar o’rtasida turli iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma’rifiy ijtimoiy munosabatlarni amalga oshiradi.

2. Davlat hokimiyati davlat mehanizmidan iborat bo'lib, bu murakkab tuzulishga ega. Chunki bu mehanizm barcha davlat organlari muassasalari va korxonalarni o'zida birlashtiradi. Bular bir-biri bilan o'zviy bog'liq bo'lib, hokimiyatni amalga oshirib, davlat zurlik kuchiga asoslanadi.

3. Давлат механизмига кировчи таркибий кисмлар – давлат органлари муассасалари ва корхоналари маъмурий ва худудий белгиларга караб тузилади.

4. Давлат механизмига кировчи бу таркибий кисмлар уз аъзоларини – яъни фукароларнинг хукук ва бурчларини амалга оширади ва кафолатлайди.

Давлат хокимиятининг мохияти ва хусусиятлари унинг сиёсий ва синфий табиатида куринади. Шунинг учун юридик адабиётда “давлат хокимияти” ва “сиёсий хокимият” иборалари бир хил маънони билдиради. Давлат хокимияти-бу сиёсий ва синфий характерга эгадир. Унинг синфийлиги карама-карши синфларга булинган жамиятларга (кулдорлик, феодал) хосдир. Давлат хокимияти иктисодий ва сиёсий жихатдан хукмрон синф кулида эди. Давлат хокимияти – хукмрон синф кулдорлар, феодаллар манфаати учун хизмат килади.

Демократик жамиятда давлат хокимияти хукмрон синф манфаатларини ифодаламасдан, барча синф миллат, элат, табакалар ва халк манфаатлари учун хизмат килади.

Давлат хокимияти мохиятига кура демократик (халк хокимияти) ва гайри демократик хокимиятларга булинади. Демократик хокимият-бу халкнинг барча миллат, элат, табака ва гурухларнинг давлат ваколоти органига депутат сайлаб, улар барча ишларни сессияда куриб, ишлар оркали уларнинг манфаатларини ифодалайди. Масалан, Ўзбекистон Республикаси – мустакил демократик хукукий давлатдир. Бу конституцияга асосан инсонпарварлик коидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий ахволи, сиёсий эътикодларидин катъи назар фукароларнинг хукуклари ва эркинликларини таъминлайдиган давлатдир. Ўзбекистонда Демократик хокимият асосида бозор иктисодига утилмоқда. Президент И.А.Каримов курсатадики, Ўзбекистоннинг янгиланиш ва ривожлантиришнинг уз йули 4 та асосий негизига асосланади. Умуминсоний кадриятларга содиклик, халкимизнинг маънавий меросини мустахкамлаш ва ривожлантириш. Инсоннинг уз имкониятларини эркин намоён килиш ва ватанпарварлик.

Гайри демократик хокимият – бу бу озчиликнинг купчилик кишилар устидан хукмронлигидир. Бу хокимият жазолаш, мажбур килиш органларини кучайтиради. Фукароларнинг хукук ва эркинликларини чеклайди.

2. Давлат хокимиятининг тузилиши ва унинг амалга ошириш усуллари. Давлат хокимияти сиёсий хокимият булиб, унинг зурлик кучи билан давлат механизми оркали амалга оширилиб жамиятга рахбарлик килади. Давлат механизми-бу ддавлат аппаратидан, яъни давлат органларининг йигиндисидан, давлат муассасаларидан ва корхоналаридан иборат.

Давлат аппарати-бу давлат механизмининг бир кисми булиб, давлат органларининг йигиндисидир, булар давлат хокимиятини амалга ошириш учун хокимият ваколотига эга.

Муассасаларга эса олий укув юртлари, касаохоналар, кинотеатрлар ва бошкалар киради. Корхоналар эса махсулот ишлаб чикариш учун тузилади ва давлатнинг хужалик фаолиятини мустахкамлайди. Масалан, фермер ва тадбиркорлар хужалиги, турли фирмалар, концерилар, завод фабрикалар ва бошкалар. Давлат аппарати асосан конун чикарувчи хокимият, ижро этувчи хокимият (бошкарув органлари ва суд хокимияти, хукукни мухофаза килувчи) органлардан иборат.

Давлат органлари бир канча белгилардан иборат. Давлат номидан унинг вазифа ва функцияларини амалга оширади. Хокимият ваколотига эга, бу билан давлат корхоналари ва муассасаларидан фарк килади. Тегишли комнетенцияга яъни вазифа, функцияларга, хукук ва мажбуриятга эга. Маълум маъмурий тузилишига ва худудий фаолиятга эга конунга асосан ташкил топади ва юридик акт чикариб ишонтириш ва мажбурлаш чораларини куллайди.

Давлат ҳокимиятининг амалга ошириш усуллари икки хил булади. Ишотириш ва мажбурлаш усуллари, ишонтириш усулида давлат ҳокимияти мақсади, моҳияти ва функцияларини кишиларнинг онги, эрки, ахлоки ва гоҳий тушуниш асосида олиб боради. Бу усул жамиятдаги барча мафкуравий, ижтимоий-рухий қарашлар ҳар бир фуқаронинг шахсий ва қўқчилик жамоа онгини ривожланиши орқали олиб борилади. Жамиятда давлат ҳокимиятини амалга ошириш учун иккита мафкура мавжуд. Биринчиси, диний мафкура, бу диний маълумотга асосланади. Бунга асосан давлат ҳокимиятини амалга оширишда диний қарашларга асосланади. Иккинчиси, бу дунёвий мафкура давлат ҳокимиятини амалга оширишда жамиятдаги ҳукмрон назария, урф-одат ва ахлокий қоидаларга асосланади. Масалан, қелғусида фаровон қомунистик жамият қуриш, Америка намунасидаги қўллаган қапталистик жамият қуриш ҳақидаги гоҳларни амалга ошириш учун жамиятдаги бир қисм аҳоли давлат ҳокимиятидан қўдаланилмоқда.

Мажбурлаш усулида давлат манфаатини амалга ошириш мақсадида давлат ҳокимияти томонидан кишиларга моддий, рухий ва жисмоний таъсир этади. Мажбурлаш усули ҳуқуқий ва ноҳуқуқий усуллар орқали амалга оширилади. Ноҳуқуқий усул – бу давлат ҳокимиятини амалга оширишда ҳуқуқий нормаларга амал қилишқидир. Давлат ҳокимиятини амалга оширишқик учун қонунийлик ва адолатли қиёсий усулни назорат қилади. Қонунийлик бузилган ҳолда давлатни ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ҳимоя қилади. Давлат ҳокимиятини амалга оширишнинг ҳуқуқий усули демократик қиёсий тартибдаги давлатларда қафолатланган бўлиб, бу шу давлатда ҳуқуқий тизимнинг умумий тамойиллари билан, давлат ҳудудида барча фуқаролар учун ягона ва умумийлиги, давлатни зўрлик қўчи орқали амалга оширилиши, тарафларга ҳуқуқ ва бурч белғиланиши билан белғиланади.

7. Мавзу Ҳуқуқнинг тушуниҳи ва моҳияти.

1. Ҳуқуқнинг тушуниҳи ва белғилари.
2. Ҳуқуқнинг асосий тамойиллари.
3. Ҳуқуқнинг функциялари.
4. Ҳуқуқнинг моҳияти ҳақида турли хил назариялар.

1. Ҳуқуқ жамиятда норматив белғилар йигиндисиди бўлиб инсоннинг озодлик ва адолат гоҳларига асосланган кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи, барчакишилар учун умуммажбурий бўлган турмуш қоидаларининг йигиндисидир.

Жамиятда ҳуқуқ қуйидаги вазифаларни бажаради. 1) Кишилар уртасида турли иқтисодий, қиёсий, маданий, маърифий ва бршқа ижтимоий муносабатларни тартибга солади; 2) Ҳуқуқбузар шахсларга нисбатан давлат томонидан жавобгарлик белғиланар экан, бу билан янги муносабатларни ҳимоя қилади; 3) Ҳуқуқ жамиятда кишилар уртасида ҳулқ-атвор қоидаларини мустанқамлайди; 4) Ҳуқуқ кишиларнинг умуминсоний ахлоққа қарши ҳатти-ҳаракатларини тугатишда муҳим рол уйнайди.

Ҳуқуқнинг моҳияти – бу жамиятда барча синф, миллат, гуруҳларга ҳизмат қилишқидир. Ҳуқуқга янғича ёндошиб, унинг моҳиятини тўғри тушуниш учун табиий ва позитив (ижобий) ҳуқуққа бўлиб урганамиз. Табиий ҳуқуқ назариясининг асосқиси Ғолландиялик юрист олим Ғуго Ғраций бўлиб. Унинг 1625 йилда ёзилган “Ҳуқуқ ҳақида уруш ва тинчқик” қитобиға асосланиб берилган. Бу назарияға асосан табиий ҳуқуқ инсонға табиат томонидан берилган бўлиб, бунга инсониятнинг турмуши ва яшаши ҳуқуқи, озодлик ва тинчқик ҳуқуқи, мулкқа эғалик ҳуқуқи унинг ҳаёти ва соғлиғини жамият ва давлат томонидан қуриқлаш ҳуқуқлари қиради. Бу табиий ҳуқуқлар Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг бир қанча моддаларида мустанқамланган.

Масалан, яшаш ҳукуки ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. (24 модда). Ҳар ким эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқига эга (25 модда). Хусусий мулк ва бошқа барча мулк шакллари тенг ҳуқуқли бўлиб, дахлсиз ва давлат ҳимоясидадир. (53 модда).

Позитив (ижобий) ҳуқуқда давлат томонидан қабул қилинган турли қонунлар, қарорлар, фармон, фармоишлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қиради.

Ҳуқуқнинг хусусиятлари унинг қуйидаги умумий ва махсус ижтимоий белгиларида қуринади. Ҳуқуқнинг умумий белгилари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳуқуқ норматив характерга эга, яъни у ҷамиятда кишиларни яшаш қоидаларини белгилайди, узғартиради ва бекор қилади. Шунинг учун ҳуқуқ ҷамиятда кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади.
2. Ҷамиятда ҳуқуқ инсоннинг озодлик ва адолат тугрисидаги қояларини узида акс эттиради. Ижтимоий адолат тамойили ҳуқуқ соҳаларида ижтимоий муносабатларини тартибга солишда турли шаклда қуринади. Масалан, меҳнат ҳуқуқида фуқаролар меҳнат қилиб, унинг сони ва сифатига қраб иш ҳақи олишлиғи. Фуқаролик ҳуқуқида етказилган моддий зарарни ундирилиши. Ижтимоий таъминот ҳуқуқида-фуқаролар меҳнат стаж ва ойлик иш ҳақига қраб пенсия олишлик.
3. Ҳуқуқ давлат томонидан чиқарилади ва унинг бақарилиши давлатнинг зурлик қучи билан амалга оширилади.
4. Ҳуқуқ ҷамиятда кишиларнинг турмуш қоидаларини тартибга солади. Ҳуқуқнинг бу хусусияти фуқаролари ҳаётни барча соҳаларида тенглик ва озодлигини таъминлайди.

Ҳуқуқнинг махсус белгилари қуйидагилардан иборат:

1. Ҳуқуқ иродасининг қонунда қутарилган эркидир. Бу эрқда уларнинг турмушини барча ҷабҳасидаги қаолияти яъни иқтисодий, сиёсий, маданий ва маърифий соҳалари ҳуқуқ орақали тартибга солиниб мустаҳкамланади.
2. Ҳуқуқ ёзма равишда қонунлар, қарорлар, фармонлар ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлар шаклида давлат томонидан белгилаб қуйилади.
3. Ҳуқуқни тартиб билан қойлаштирилиши. Давлат конституцияси, турли кодекслар, қонунлар туплами бошқалар.
4. Ҳуқуқни динамиқаси – яъни давлатни вазифасига қраб узғариб туриши. Ўзбекистон бозор иқтисодиға утаётган вақтда иқтисодий, сиёсий, маърифий соҳаларда илохотлар утқазилаётган вақтда эски ҳуқуқий нормалар бекор қилиниб, янгилари қабул қилинади.

2. Ҳуқуқнинг асосий тамойиллари – бу қуйидагилардан иборат:

1. Ҳуқуқ барча халқнинг ҳоқимиятини мустаҳкамлайди. Бу тамойил Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 7-моддасида белгиланган бўлиб, халқ давлат ҳоқимиятининг бирдан бир манбаидир. Ўзбекистон давлат ҳоқимияти халқ манфаатларини қулаб ва Республика Конституцияси ҳамда унинг асосида қабул қилинган қонунлар вақолат берган идоралар томонидан амалга оширилади.
2. Мулкнинг турли шакллари қуриқлаш ва мустаҳкамлаш Конституциянинг 53-моддасига асосан: “Бозор муносабатларини ривожлантиришға қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг неғизини хилма-хил шакллардаги мулк ташқил этади. Давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобға олиб, иқтисодий қаолият, тадбирқорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шаклларининг тенг ҳуқуқчилигини ва ҳуқуқий ҷихатдан баб-баравар муҳофаза этилишини қақолатлайди”.
3. Демократия тамойили. Ҳуқуқ ҷамиятда барча кишиларнинг иродасини иқодалайди. Ҳуқуқий нормаларни муҳофаза қилиш, қабул қилиш ва қуллашда барча Ўзбекистонда яшайдиган халқ уларнинг қасби, ҷинси ва миллатидан қатъий назар тенг қатнашади.

4. Хуқукнинг байналминал тамойили. Бу тамойил демократик Ўзбекистоннинг мохиятидан, унинг сиёсий тизимини байналминиллигидан, барча фуқороларнинг қонун билан тенглигидан келиб чиқади. Конституциянинг 18- моддасига биноан барча фуқороларнинг насл-насабидан , ижтимоий ва мулкӣ ҳолатидан, ирки ва миллатидан, тили ва дини, касби, яшаш жойи ва бошқа ҳолатларидан ҳамма соҳаларида тенг ҳуқуқлилигини таъминлайди.
5. Қонунийлик ва унинг устунлиги ҳам ҳуқукнинг муҳим тамойилидир. Конституциянинг 15- моддасига биноат; “Ўзбекистон Республикасида унинг Конституция ва қонунларининг устунлиги сузсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқоролар Конституцияси ва қонунларга мувофиқ иш курадилар.”
6. Хуқукнинг инсонпарварлик тамойили, Ўзбекистонда барча ҳуқук нормалари ҳар бир инсон туғрисида ғамхурлик қилади. Бу тамойил ҳуқукбузарларга жазо қуллаш, уларни қайта тарбиялаш ва тузатиш ишларини ҳам уз ичига олади.

3. ХУҚУҚНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ.

Бу унинг фазиғаларидан келиб чиқади. Хуқукнинг вазифаси давлатнинг иқтисодий, сиёсий, маданий ва мафқуравий вазифаларини амалга оширади. У шулардан келиб чиқадиган кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади.

Хуқукнинг функциялари статистик (мустаҳкамловчи) динамик (ривожлантирувчи), курикловчи (негатив) ва тарбиявий функцияларга бўлинади.. Статистик функцияда ҳуқук кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солиб мустаҳкамлайди. Масалан; кишилар уртасидаги қарз ва олди сотди шартномалари, Хуқук кишилар уртасидаги ижтимоий муносабатларни ривожлантириб тартибга солса бу ҳуқукнинг диноамик функцияси бўлади. Масалан; Ўзбекистон Республикаси меҳнат кодексининг 259 – моддасига асосан меҳнат низоларининг ҳал қилиниши. Уқук кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни ҳимоя қилса-бу ҳуқукнинг курикловчи (негатив) функцияси бўлади. Бунда ҳуқукни турли соҳаларида қараб, ижтимоий муносабатлар ҳимоя қилинади. Турли ҳуқукбузарликларнинг жамият учун етказган моддий ва маънавий оқибатларига қараб , интизомий, маъмурий, фуқоролик, жиной ва бошқа жазо қоралари белгиланган. Булардан ташқари ҳуқук тарбиявий функцияга эга. Хуқук кишиларга гоёвий таъсир қурсатиб, уларнинг жамият учун зарарли бўлган ҳаракат ва ҳаракатсизликларини қилмасликни тала қилади. Агар фуқоролар томонидан ҳуқукбузарликлар содир этилса, уларга жазо қоралари белгилаб уларни тарбиялайди.

4. **Хуқукнинг мохияти ҳақида турли назариялар.** Булардан табиий ҳуқук назариясини юқорида қуриб утдик. Яна бири бу теологик назария. Унинг вакиллари Аристотель, Аквинский ва бошқалар. Бу таълимот ҳуқукнинг пайдо бўлиш ва мохиятини худога боғлаб илоҳийлаштиради. Хуқук фуқороларга худо томонидан берилган, у абадий уни бажариш барча учун мажбурийдир.

Реалиятик ҳуқук мактаби. Унинг вакиллари немис, олими Р.Червинг, рус олими Д.А.Муромцев, АКШ олимлари Д.Франк, К.Левиллин ва бошқалар. Бу назария ҳуқук давлат томонидан қабул қилинган ва барча учун умуммажбурий бўлган нормалар йигиндиси деб қурсатилади.

Психологик ҳуқук мактаби. Унинг вакиллари немис олими Л.Кнапп, Франциялик Г.Тард, рус олимлари Л.Петражицкий ва Каркунов бўлган. Бу таълимот ҳуқукнинг пайдо бўлиши ва мохиятини инсоннинг психикасига боғлаб, ҳуқук - бу кишларнинг кечинмалари,

уйланиш фикрларидан иборат деб, ҳукукинг табиий ва позитивлигини унинг жамиятнинг моддий ҳаёти билан боғликлигини тан олмайди.

Маркча-Ленинча ҳукукий назария материалистик таълимотга асосан ибтидоий жамоа тузумининггемирилиши билан хусусий мулк пайдо бўлиб, жамият карама-карши синфларга бўлиниши сабабли ҳукук пайдо бўлган.

8. Мавзу Ҳукукий онг.

Режа:

- 1. Ҳукукий онг тушунчаси**
- 2. Ҳукукий онг тартиби**
- 3. Ҳукукий онгнинг функциялари ва вазифалари**
- 4. Ҳукукий онг турлари**
- 5. Ҳукукий онг ва ҳукукнинг узаро таъсири**
- 6. Ҳукукий онг ва ижтимоий ҳукук фаолияти**
- 7. Фукаорлик ҳукуки онгининг узгариши**
- 8. Ҳукукий онги ва ҳукук маданияти**

1. Ҳукукшунослик фанида ҳозирга келиб ҳукукий онг ва ҳукукий тарбия назариясининг илмий асослари яратилган. Мазкур муоммолар бўйича социологик тадқиқотлар утказилди ҳукукий онг ижтимоий онг турларидан бири эканлиги, у ҳақидаги тушунча, унинг тузилиши, вазифалари ва шу каби масалалар умумий тарзда етарлича урганилади.

Ҳукукий онг ижтимоий онг шаклларида биридир. У ижтимоий турмушда мавжуд бўлган, жамиятимизга ҳос турли-туман ҳолатлар йигиндисини узида мужассамлаштиради.

Ҳукукий онг- ҳукукий ҳиссиётлар, туйғулар, гоёлар, карашлар, баҳолар, йул-йуриklar, тасаввурлар ва фуқороларнинг Ўзбекистон Республикаига муносабатини курсатувчи, бу муносабат эса амалдаги ҳукукка, ҳукукий амалиётга, фуқоролар ҳукуклари ва бурчларига нисбатан. Шунингдек, бошқа орзу килинган ҳукукларга нисбатан бўлиши лозим ҳолатлар тизимидир.

2. Ҳукукий онг таркибини урганишнинг асосий жихатлари, ижтимоий онг таркибини урганишда бўлганидек, ғнесеологик ва социологик томонлардир, чунки, улар узаро фарклансаларда, ҳар ҳолда бир-бирларини инкор этмайди, аксинча тулдиради. Ғнесеологик ёндошилган ҳукукий онг, инъикос, жамиятни билиш шаклларида бири сифатида, социологик ёндошилганда эса ижтимоий ходисалар унинг урни ва умуман, ижтимоий тараккиёт нуктаи назаридан урганилди.

Ғнесеологик томонидан каратилган ҳукукий онг таркиби, мавжуд ҳукукий ҳолат инъикосининг икки даражасидан ташкил топади: ҳукукий мафкура ва ҳукукий психология. Ҳукукий психология атрофимиздаги мавжуд ҳукукий ҳолатини бевосита таъсирида шаклланади ва ҳукукий онгнинг дастлабки эмпирик боскичи ҳисобланади. Ҳукукий онгнинг худди шу боскичидан ҳукукий борликни идрок этиш билан бирламчи танишиш бошланади.

Ҳукукий психологиядан фаркли равишда, ҳукукий мафкура, ҳукукий онгнинг анча юкори илмий-назарий концепциялашган ва одамлар томонидан анча чуқур идрок этиш боскичини ташкил килади.

Ҳукукий онгнинг гоёвий ташкилланиш жараёни тупланган, муайян ҳис-туйғулар билан йугрилган материал асосида гоёнинг узил-кесил номоён бўлиши, ҳукукий борлик ҳақидаги тасаввурнинг сайкалланиш ҳолатлари кечади ва бу одамлар иродасининг шаклланишида катта урин тутди.

Хукукий мафкура ва хукукий психология, хукукий онгнинг турли элементлари сифатида узаро боглик ва бир-биридан келиб чикувчи ходисалардир. Шу билан бирга, улар анча фаркланади. Улар орасидаги асосий фарк ижтимоий борлик ва объектив хукукий мухитни турлича ижтимоий воситалар: биринчиси-гоялар, назариялар ёрдамида. Иккинчиси-рухий хис туйгулар ёрдамида акс эттиришидагина эмас, мазкур акс этишининг турлича даражаси ва усулларида. Агар, ижтимоий борлиkning хукукий мафкураси акс этиши илмий-назарий идрок, назарий билимлар ва конунчилик, хукук-тартибот. Конунийлик ва бошка хукукий ҳолатларни баҳолаш даражасида кечса, у ҳолда бундай инъикос хукукий психологияда, даставвал оддий, кундалик турмуш идроки даражасида кечади. Шунинг учун ҳам хукукий гоялар мажмуаси ҳисобланади.

Биз кураётган йуналишда, хукукий мафкура хукукий тизим ривожини тавсифловчи, ички бирликга эга булган илмий қарашлар, гоялар, назария ва таълимотлар сифатида қаралади.

Хукукий психология эса хис, туйғу, қайфият ва бошка хукук психологияси таркибий қисмининг йигиндиси сифатида намоён булади. Улар ижтимоий ҳаётнинг турли хукукий жиҳатларини акс эттиради. Хукукий онгнинг бу икки таркибий қисми узаро боглик ва бир-бирини доимо тулдиради.

Хукукий онг тузилмасини социологик таҳлил қилиш ундаги уч таркибий қисм-билиш, баҳолаш ва амалий хукукий онгни ажратиб қурсатиш имконини беради.

Хукукшунос олимлар хукукий онгнинг функциялари масаласини ҳам қуриб чиқдилар ва хукукий онгнинг қуйидаги ғнесологик, бошқарув ва хукукий шакллантириш функцияларини қурсатдилар.

3. Хукукий онгнинг функциялари ва вазифалари.

Хукукшунос олимлар хукукий онг функциялари масаласини ҳам қуриб чиқдилар ва хукукий онгнинг қуйидаги ғнесологик, бошқарув ва хукукий шакллантириш функцияларини қурсатдилар.

Ғнесология функция объектив борлиқдаги мавжуд хукукий ҳолатларни билишни тасниф этади. Бошқарув-уз феъл-атворини хукук талаблари билан қиёслаш воситасида уз ҳатти-ҳаракатларини ушлаштиришдир. Шакллантириш функцияси-уз ҳулқини, ҳатти-ҳаракатларини шакллантиришдан иборат бўлиб, у жуда зарур. Айрим муаллифлар хукукий ҳаракатлар орасидан хукукий онгнинг билиш, баҳолаш ва бошқарув функцияларини ажратиб қурсатадилар.

Хукукий онгнинг билиш вазифаси кема-кет пайдо бўлувчи рухий ходисалардан тузилган: биринчидан, у асосан сезиш. эшитиш ва қуришдан тугилади; иккинчидан, қабул қилиш, хотира, эса сақлаш, хотирадагиларни қайта тиклаш, таниш жараёнлари воситасида хукукка оид билимларни туплайди ва уларни ҳар хил хукукий тасаввурлар қуринишида ифода этади; учинчидан, тафаккур. Олий даражадаги билиш жараёни ҳисобланиб. Хукукий гоялар, тушунча ва эътиқодлар шунинг маҳсулидир.

Хукукий онгнинг узини бошқариш функцияси инсон мулжалларини оқилона руёбга чиқариш, хукукий онгнинг амалий томони ҳисобланиб, у ирода орқали амалга оширилади. У хукукий билимларни аниқлаш, ички туйғулар билан мавжуд хукукий эътиқодлар, мавжуд объектив борлиқ, жамиятда амал қилинаётган хукукий нормаларни мувофиқлаштириш, мақсадни аниқлаш, қарор қабул қилиш ва қарорни ижро этиш қабиларни уз ичига олади.

Хукукий онгга тушаётган хукукий “ахборотларни қайта ишлаш” ва ушлаштиришда инсон феъл –атворини бошқарувчи мураккаб механизмлар муҳим урин эгаллайди, у уз манфаатини ангаш, мақсадни аниқлаш, асослар тизими ва хоҳишни намоён этиш қабил ҳолатларни олади

4. Хукукий онг турлари.

Хукукий онг ураб турган хукукий мухитни, тугридан-тугри акс эттирайди, уни узига хос “ижтимоий-биологик филтер”-инсон шахсиятининг мураккабликлари воситасида намоён этади. У уч таркибий қисмдан ташкил топган; биринчиси, шахснинг бутун рухий катламларининг узига хослиги; иккинчиси, инсоннинг ҳаётий тажрибалари; учинчиси. Одамнинг бевосита алоқа мухити.

Хукукий онг- мураккаб ижтимоий ҳодисалар, субъектлар назарда тутилганда (яъни, унинг ифодачилари) хукукий онг ижтимоий (оммавий, умумижтимоий), гурухий ва шахсий турларга бўлинади. Ижтимоий даражаси томонидан қаралганда, хукукий онг, одатда. Қундалиқ оддий, илмий ва касбий турларга бўлинади.

Қундалиқ оддий хукукий онг, асосан одамларнинг бевосита ҳаётий шароитлари, уларнинг шахсий тажрибалари таъсирида шаклланади. Бунда рухий элементлар (хис-туйғулар) асосий уринни эгаллайди. Илмий хукукий онг кенг ва чуқур хукукий умумлашмалар асосида шаклланади. Касбий хукукий онг-юристлар хукукий онгидир, яъни махсус умумтаълим ёки амалий тайёргарликка эга бўлган одамлар уюшмасига оид, хукукий онгнинг бундай хилма-хилликлари шу билан фарқланадики, унинг ички рухий элементлари хукукий нормаларни амалда билиш ва уни қўллай олиш қобилияти, малакаси билан қамбарқам бўлиқдир.

Юридик соҳа ҳодимлари хукукий онгнинг хилма-хилликларидан бири сифатида, ички ишлар органлари ҳодимларининг касбий хукукий онгини қўрсатадилар. Бу хукукий билимлар, қарашлар, қасавқур, қўрсатмалар, ҳиссийётлар ва бошқа ички қечинмалар тизими бўлиб, улар қамоат тартибини сақлаш, қиноят ва бошқа ҳуқуқбузарлиқларнинг олдини олиш, очиш, қўқоролар, қорқоналар ва ташқилотлар мулкани, ҳуқуқ, эркинликлари ва бошқа қонуний манқатларини, йул қаракати ҳавфсизлигини таъминлаш, ёнқин ҳавфидан сақлаш, ҳуқм қилинганларни тузатиш ва қайта тарбиялаш орқали қимоя қилиш вазифаси билан шугулланадиган қасб эгаларига қос.

5. Хукукий онг ва ҳуқуқнинг узаро таъсири.

Хукукий онг ва ҳуқ-атвор уртасидаги қонун нуқтаи назаридан ақамиятга молик муносабат анча мураккаб.

Шу билан бирга одамлар феъл-атворининг шакланишида хукукий нормаларнинг қатта ақамиятини унутмаслик лозим. Хукукий нормалари қамият ва шахс учун маъқул феъл-атворни белгилайди. Бирок бир муқим ҳолатни назарда тутиш лозим;

Хукукий нормага нисбатан қаракатга. Феъл-атворга яқиндир.

Ижтимоий ҳаётни демократлаштириш ва хукукий давлат тузиш хукукий онгдан инсон феъл-атворини юридик ақамиятига молик йуналишда бошқаришда фойдаланишни тақоза қилади.

Биринқидан, хукукий онг қакат қўқоро томонидан юридик ақамиятга молик феъл-атвор мақсадини англашга қумақлашмайди. Шу билан бирга, у хукукий онгнинг асосий манбаи ҳам ҳисобланади. Бошқарув имқониятига қура, онгнинг бу қуриниши билан қакат онгнинг теран қурииш шакли-маънавий онгни баравар қуиш мумқин.

Хукукий онг инсонга вазиятни қар томонлама мушоҳада қилишга ёрдамлашади. Ҳудди мана шу ерда онгнинг хукукий ёки нохукукий булақларга ажралишининг қуз илғамайдиган қараёнлари содир булади.

Иқкинқидан, хукукий онг инсонга юридик ақамиятга молик феъл-атворга эришиш воситаларини қуриш ва мана шу фаразни воситалар орасидан муайян қерагини танлашга қумақлашади.

Учинқидан. Шахснинг хукукий онги (маънавий ва сиёсий онги билан бирғалиқда) онга юридик ақамиятга молик феъл-атворга эришиш учун танланган йулнинг ижтимоий таъсирчанлигини ёки ақсинча, таъсирчан эмаслигини бақолашда ёрдамлашади. Қўқороларнинг ижтимоий-хукукий фаоллиги уларнинг хукукий масалаларини ечишда,

конунчилик ва ҳукук-тартиботни мустаҳкамлашда, ҳукукбузарликка қарши туришда шахсан иштирокчи ва шу қабилар феъл-атворнинг юридик аҳамиятга молик олий қуриниши ҳисобланади.

Шундай қилиб, ижтимоий ҳукукий фаолликнинг, бир-бири билан қамбарчас боғлиқ икки қисмдан ташкил топганлиги қуриниши. Биринчи қисм-фукороларнинг қамиятда қонунийлик ва ҳукук тартиботни қаклашга бўлган доимий ички тайёргарлиги; иккинчи қисм-амалий ташаббусқорлик фаолияти.

6. Ҳукукий онг ва ижтимоий –ҳукукий фаоллик.

Шахс ҳукукий фаоллигининг муҳим ички манбаи-ижобий ижтимоий-ҳукук йул-йурик ҳисобланади. Яъни қамиятдаги ҳукукий қадриятларнинг маънавий йуналишида бўлишидир. Оддийроқ қилиб айтилса. Инсонда ижобий ижтимоий-ҳукукий йул-йуриқлар мавжуд бўлмаса ёки унинг урнини салбий ҳукукий йул-йуриқлар эгаллаган бўлса. Унда ҳукукий онг йуқ (қали шаклланмаган. Шакли бўзилган. Умуман бўзилган). Ижтимоий-ҳукукий йул-йуриқлар (қурсатмалар)-ҳукукий онгга тизимлилик қуринишини берувчи элементлардир. “Ҳуқуқни эгалланг” деб берилган йул-йурик шахс ёки ижтимоий гуруҳ ҳукукий онгнинг моқиятан юрагини ташкил қилади.

Ижтимоий –ҳукукий йул-йурик (қурсатма) маълум маънода ҳукукий онгнинг ҳуқуққа ҳурмат томони билан мувофиқ қелади. Бизнинг фикримизча, ҳуқуққа ҳурмат-ижобий ижтимоий-ҳукукий йул-йуриқдир.

Қонунни ҳурмат қилишни таъминлашнинг асосий қамини ҳар бир қиши юриш-туришининг ҳуқуққа асосланганлигидир. Ҳар бир қишининг юриш туриши (феъл-атвори)ни ҳукукий қихатлдан бақолашда белгиланган ҳукукий тушунчалар ва қурсатмалар нуқтаи назаридан ёндошмоқ лозим.

Ижтимоий-ҳукукий йул йуриқлар фукоролар феъл-атворига қиддий таъсир қуратади.

Йул-йуриқлар шахс идроқининг “ҳуқуқ томон” ёки “ҳуқуққа қид” ёҳуд “ҳуқуқни қетлаб утиш” томон йуналганлигини қуратади. Аммо у содир этган қилмишларининг ҳукукий ёки ҳуқуққа қид моқиятини мутлоқо белгиламайди. Муайян қарорга қелишга бошқакуплаб омиллар таъсир қурсатиши мумкин.

7. Фукоролар ҳукукий онгининг узқариши.

Фукоролар ҳукукий онгининг деформацияси-бўзиб қурсатиши. Ҳукукий онгнинг бўзилиши. Баъзи бир бирламчи. Бошланғич ҳуқуққа доир қарашлар. Билимлар, йул-йуриқлар захиралари мавжудлигини такоза қилади. Улар турлича сабаблар таъсирида қандайдир бошқа, ҳуқуқдан ташқари конструкцияга айланган ёки ҳукукий бўлиб, қуда оз ёҳуд қисман қолган. Албатта, одамларнинг ҳукукий онлари бўзилиши натиқасида қиноий онгга айланиши ҳам мумкин, аммо, бундай айланиш соф қолида қам учрайи. Қиноий онг ҳуқуқнинг бирламчи қояларини қиддий инқор этувчи онгдир. Ҳар қандай бошқа ижтимоий қодисалар синқари, ҳукукий онгнинг бўзилиши уз қелиб қикиши, мазмуни, шакли ва руёбга қикиш усулларига эга.

Ҳар бир шахс ҳукукий онгининг бўзилишига оид бир неча қенг тарқалган қуйидаги шаклларни ажратиб қурсатиш мумкин.

Биринқиси. Ҳукукий инфантилизм-ҳукукий онг бўзилишининг енгил шакли, унда ҳукукий билимлар, йул-йуриқлар шаклланмаган, оз бўлади. Фукоролар ҳукукий билимлари етишмовчилигидан ташқари, асосан. Ҳукукий билимлар яқлит тизими орасидан унинг муҳим элементлари, аввало. Қонунга. Бошқа ҳукукий қадриятларга нисбатан ижобий муносаатлар тушиб қолмоқда.

Иккинқиси: Ҳукукий ниғилизм-қонун талабларининг онгли равишда рад этиш, аммо қиноий мақсаднинг йуқлиги.

Ҳукукий ниғилизм қуринишларига. Ҳеч шубқасиз, ақоли уртасида қенг тарқалиб бўлган ва урнашиб улгурган қодисалар сифатида қараш қерақ. Баъзи олимлар ҳукукий ниғилизмни шахснинг ҳуқуққа қид йуналиши тарқида бақолайдилар.

Конун талабларини инкор этиш яширин, очик куринишларда кечиши ва хар бири алохида холда турлича сабаблар билан изохланиши мумкин.

Учинчиси. Хукукий онг бузилишининг энг огир куриниши фавкулудда инсон онгининг бузилишидир. Бунда хавфли ходисани урганиш. Тадкикотчилик нуктаи назаридан жуда огирдир.

У холда ҳам, бу холда ҳам бошлангич хукук онгли равишда инкор этилади. Аммо, тажриба шуни курсатадики, инкор инкордан фарк килади. Хукукий нигилизмнинг соф куринишидан онгнинг айланиши факат ижтимоий хавфлилиги билан эмас, балки далиллари, сабаблари билан фаркланади. Хукукий онгнинг айланиши конунни онгли равишда, гараз, рахмсизлик, очкузлик сабаблари асосида инкор этишда куринади. Одамлар хукукий онги айланишининг асосий куриниши уларнинг турли жиноятлар содир этилишидир.

8. Хукукий онг ва хукукий маданият.

Хукукий онг-хукукий маданиятнинг мухим элементи. Хукукий онг шахс онгида, жамият гоёларида намоён булган хукукдир. Хукукий онг хукукий ва конунийликка муносабатдаги этикодлар, тасаввурлар, бахолар, хис-туйгулар ва маънавиятнинг бошка таркибий қисмлари тизимидир.

Хукукий онг хукукий маданиятнинг давлат ва жамиятнинг бошқарув таъсирига энг кам учраган элементи. Тезлик билан янги конун қабул қилиш, давлат органини тузиш мумкин, аммо инсоннинг хукукий онгини тезда узгартириб бўлмайди. Юксак хукукий онгни шакллантириш куп қуч ҳамда вақт талаб қилувчи қийин вазифа. Шунинг учун ҳам “Жамиятда хукукий маданиятни юксалтириш миллий дастур”ида барча хукук субъектларининг хукукий онги даражасини кутаришнинг бош мақсад қилиб белгиланганлиги тасодиф эмас. Хукукий кадрларни маънавий узлаштириш оддий инсоний маданият ва саводхонликнинг бўлиши тақоза этади. У шахсни умумий тарбиялаш жараёнлари билан узвий боғлиқдир.

9. Хукукий онг ва хукукий маданият.

Жамиятимиз хукукий онгининг даражаси қандай?

Ушбу масаланинг муҳимлиги ва долзарблигига қарамай, унга аниқ жавоб бера олмаймиз. Гап шундаки, сунгги вақтларгача ушбу йўналишда ҳеч қандай тадқиқотлар амала оширилмаган. Айрим тоифадаги фуқоролар (судланганлар, вояга етмаганлар)нинг хукукка муносабатини тадқиқ этишга ҳаракат қилинган, ҳолос.

Билвосита белгилар ва айрим маълумотларга қараб, хукукий онг даражасига тахминан қуйидагича баҳо бериш мумкин.

Биринчидан. Ўзбек халқига ҳос булган конунга, хукукка, ҳокимиятга булган ҳурматни ҳисобга олиш зарур. Ўзоқ қашлоқдаги дехқон юрис-пруденциянинг нозик жиҳатларини билмаслиги, аммо хуққнинг қадрини ва моҳиятини ҳақиқий фуқороча тушуниши, уни ҳурмат қилиши мумкин. Бундан ижобий маънодаги хукукий қонформизм деб аташ мумкин.

Иккинчидан, хукукий онгнинг ахлоқ. Жамият анъаналари ва одатлари, халқнинг маънавияти билан қуқур алоқасини таъқидлаш зарур.

Учинчидан, қишларнинг хукукий онгига уларнинг ижтимоий-хукукий фаоллигига қараб гапириш мумкин. Жамият аъзоларининг маҳалла, меҳнат жамоаси ҳаётида иштирок этиши, бошка ижтимоий фойдали алоқаларнинг фаоллашуви хукукий маданият даражасининг усаётганлигидан далолат беради.

Туртинчидан, хукукий статистика жамият хукукий онгнинг аҳолини баҳолаш учун асос бўлиши мумкин. Жиноятчиликнинг даражаси, хуққни қуллаш ҳужжатларнинг, фуқоралик- хукукий битимларининг миқдори туғрисидаги маълумотлар ҳам хукукий онгнинг сифат томонини курсатади.

Хукукий онгнинг юқорида баён этилган жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда таҳлил қилиш жамиятимиз маънавий хукукий гоёлар, тасаввурлар, мақадларни қабул қилишга тайёрлигидан далолат беради.

Шу билан бирга, айрим ижтимоий гуруҳлар вакиллари ҳукукий онгнинг жиддий равишда бузилганлиги яккол куриниб турибди. Ҳукукий нигилизм. Ҳукукка нисбатан истеъмомчилик муносабати жинойтчилар дунёсининг маданиятини белгилаб беради. Ёшларнинг бир қисмида ҳукукий кадриятларга нисбатан бефарқлик кузатилмоқда. Агар ёшлар ҳукукни билмасликларини номойиш қилсалар, ҳукукбузарлар, одатда, узларининг ҳукукий жихатдан, айниқса, жинойт ҳукук соҳасида билимдонликларини курсатдилар. Бирок улар ҳам, булар ҳам нуксонли, паст даражадаги ҳукукий онгга эгадирлар.

Ҳукукий онг даражасини кутариш учун оила, мактабгача тарбия муассасалари, мактаблар, уқув юртлари. Ҳукукий муҳофаза қилувчи органлар ҳамда бошқа давлат ва жамоат институтларининг ҳамкорлигидаги ҳаракатлари зарур. Сунгги вақтларда юксак ҳукукий онг фақат шахс дунёқарашига комплекс ва мақсадга мувофиқ таъсир этишнинг натижаси бўлиши тушуниб етилди.

Ҳукукий онг тузилиши. Маълумки, ҳукукий онг икки таркибий қисмдан, яъни ҳукукий мафкура ва ҳукукий психологиядан иборат. Ҳукукий мафкура ҳукукнинг моҳияти, аҳамияти ва талаблари тугрисидаги гоялар. кадриятларни уз ичига олса. Ҳукукий психология хиссиётлар, кайфиятлар, кечинмалар, яъни ҳукукнинг эмоционал қабул қилиниши билан боғлиқ.

Ижтимоий ҳукукий онгдаги ушбу икки таркибий қисмнинг ҳолатини таҳлил қилсак, уларнинг ривожланганлик даражаси бир хил эмаслигини кураимиз. Агар ҳукукий мафкура жамиятда демократик давлатга ҳос бўлган гоялар ва кадриятлар муайян даражада шаклланганлиги билан белгиланса, ҳукукий психология инфантилликка мубтало бўлиб, унда ҳукукка нисбатан бефарқлик ва менсимаслик сакланиб қолган.

Криминология соҳасидаги тадқиқотлар жамиятнинг ҳукукий руҳиятида жиддий камчиликлар борлигидан далолат бермоқда. Мутахассистларнинг маълумотларига қараганда, содир этилган ҳарбир жинойтдан уртача 5-7 киши хабардор бўлади. Агар ушбу рақамни жинойтлар миқдорига қулайтирсак, кишини қувонтирмайдиган манзарага дуч келамиз. Минглаб кишилар жинойтга тайёргарлик қурилайётганлигини ва улар содир этилайётганлигини билганлари ҳолда уларни бефарқ томоша қилганлар.

Жамият ривожига янги ижтимоий-иқтисодий воқеалар қундалиқ ҳукукий онгнинг бузилиши сабаблари ва шарт-шароитларини (ҳукукка нисбатан салбий ва истеъмомчилик муносабатлари, жамиятга қарши ҳатти-ҳаракат стереотипларининг шаклланишини) аниқлашнинг зарурлигини такоза этади. Мазкур вазифани бажариш фаннинг, биринчи навбатда, ҳукукшуносликнинг энг муҳим мақсадидир. Бизнингча, ушбу ҳодисаларнинг ҳаммасини тоталитар тузум меросига таалукли деб ҳисоблаш умкин эмас, бузилган ҳукукий онг манбаларини объектив воқеликдан қидириш зарур.

Ҳукукий давлатдаги жамият ва шахс ҳукукий онгнинг муҳим жихати, қонунга ҳурмат, унинг қадрини шахс кадриятларининг энг юқори даражасига қутаришдан иборат. Ҳукукка, қонунга ҳурматни оддий қонунга итоаткорлик деб тасаввур этиб бўлмайди. У юқори даражадаги ҳукукий фаолликни талаб этади.

Айнан ҳукукий фаоллик, яъни шахснинг ижтимоий фаол ижобий ҳатти-ҳаракати унинг ҳукукий онгининг, қонунга ҳурматининг даражасини билдирувчи муҳим курсаткичдир.

Қонунга ҳурмат қонундан, унинг одиллигидан қониқиш ҳисси, уз ҳатти-ҳаракатларини ҳукук принциплари ва нормаларига ихтиёрий равишда бўйсундирилишига асосланган ахлокий-ҳукукий категориялардир. Бошқача айтганда, шахс ҳукукий мажбуриятларини англаган бурч сифатида. Ҳукук ва мажбуриятлари бирлиги принципнинг тимсоли сифатида қабул қилинади.

Жамият ҳукукий онгини баҳолашда жамоатчилик фикрини урганиш катта ёрдам беради. Афсуски, республикамизда ҳукук масалалари бўйича жамоатчилик фикрининг мониторинги амалда утқазилмайди, ҳолбуки социологик тадқиқотларнинг маълумотлари бутун жамиятдаги ҳамда айрим ижтимоий гуруҳлардаги ҳукукий онгнинг манзарасини аниқлаштиришга ёрдам берган бўларди. Шахс ҳукукий онгдаги ижобий мотивлар ва манфаатларга алоҳида эътибор бериш керак.

9. Мавзу ХУКУК ИЖОДКОРЛИГИ

- 1.Хукук ижодкорлиги тушунчаси.
- 2.Конун қабул қилиш босқичлари.
- 3.Норматив ҳукукий ҳужжатларни вақт, ҳудуд ва шахсга нисбатан ҳаракат қилиши.

1.Хукук ижодкорлиги тушунчаси. Жамиятда ҳукук нормаларининг яратилиши, давлатнинг ижодкорлик ёки ҳукукий ташаббускорлик фаолияти орқали амалга оширилади. Давлатнинг ҳукук ижодкорлик фаолияти-бу ҳукук нормаларини яратиш, узгартириш ва бекор қилишга қаратилган фаолиятидир. Бу фаолият натижасида яратган ҳукук нормалари турли норматив ҳукукий ҳужжатларда қонун, қарор, фармон, фармойиш ва бошқаларда ифодаланади. Норматив ҳукукий ҳужжатларни қабул қилиш-яъни ҳукукий нормаларни яратиш қуйидаги 2 босқичдан иборат.

Биринчи босқич норматив ҳукукий ҳужжатларни лойиҳасини тайёрлаш: а)шу ҳужжатни лойиҳасини тайёрлаш учун қарор қабул қилиш; б)лойиҳани тайёрлаш; в)лойиҳани муҳокама қилиш; г)лойиҳанинг қамчиликларини тузатиш; д)лойиҳани қайта ишлаш.

Иккинчи босқич- норматив ҳукукий ҳужжатларни нашр этиш: а)лойиҳани ташаббускор давлат органларига муҳокама қилиш учун қиритиш; б)лойиҳани ташаббускор органга муҳокама қилиш; в)норматив ҳукукий ҳужжатларни қабул қилиш; г)унинг халққа эълон қилиш (нашр этиш).

Давлатнинг ҳукук ижодкорлик фаолиятида норматив ҳукукий ҳужжатларнинг лойиҳасини тайёрлаш,халқ уртасида муҳокама қилиш ва қабул қилиб нашр этиш муҳим масалалар. Ўзбекистонда бу иш билан Республика қонун чиқарувчи олий органи Олий Мажлис, давлат бошлиғи Президент, Вазирлар Маҳкамаси ва бошқа давлат органлари шугулланади. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг XII чақириқ XI сессиясида 1992йил 8 декабрдаги Мустақил Ўзбекистон Республикасининг янги Конституцияси қабул қилинди. Шу қуни Олий Кенгаш махсус қарор билан Конституцияни қучга қиритиб, Олий Кенгаш Раёсати Республика қонунларини Конституцияга мослаштириш ишларини белгилаб берди.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон давлатининг ҳукук ижодкорлик фаолиятини ривожлантиришда қатта эътибор берилмоқда: 1)Ўзбекистон Республикасининг янги Конституцияси асосида қонунларни, ҳукук соҳаларини ва кодексларни янгилаш; 2)мустақиллик билан боғлиқ бўлган қонунлар ва бошқа норматив ҳукукий ҳужжатларни қабул қилиш ва уларни нашр қилиш; 3)амалдаги норматив ҳукукий ҳужжатларнинг бажарилишини таъминлаш; 4)уларнинг бузилишининг олдини олиш ва бузилганда белгиланган жазо чораларини қўллаш.

Ҳукук ижодкорлигининг қуйидаги турлари мавжуд:

1.Давлат органларининг ҳукук яратиш ижодкорлиги. Конституцияга асосан барча давлат органлари ўз ваколати доирасида ҳукук ижодкорлигига эга бўлиб, улар турли норматив ҳукукий ҳужжатлар қабул қилади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясининг83-моддасига асосан Олий Мажлис қонунлар, қарорлар ва бошқа ҳужжатлар қабул қилади. Олий мажлисининг раиси фармойишлар чиқаради. Вазирлар Маҳкамаси қарорлар ва фармойишлар чиқаради. Маҳаллий давлат ҳокимият вакиллик органлари жойларда-вилоятлар, туманлар ва шаҳарларда(туманга бўйсунадиган шаҳарлардан, шунингдек шаҳар таркибига қирувчи туманлардан ташқари) ҳокимлар бошчилиқ қиладиган халқ депутатлари Кенгашлари қарор ва фармойишлар, ҳокимлар эса қарорлар чиқаради.

2. Жамоат бирлашмаларининг ҳукук яратиш ижодкорлиги. Булар ҳам ўз ваколат доирасида ҳукук ижодкорлигига эга бўлиб, тегишли норматив ҳукукий ҳужжатлар қабул қиладию Масалан, Ўзбекистон Республикаси қасаба уюшма федерацияси, Республика ёшлар иттифоқи билан биргаликда қўшма қорхоналар қабул қилади.

3.Бевосита халкнинг ҳуқуқ яратиш ижодкорлиги. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини 9-моддасига асосан жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим масалалари халқ муҳокамасига такдим этилади, умумий овозга қўйилади. Бунинг утқишиш тартиби қонун билан белгиланади. Референдум халқнинг ҳуқуқ яратиш ижодкорлиги бўлиб унинг натижасида тегишли ҳуқуқий нормалар қабул қилиниди. Ўзбекистонда кейинги референдум Олий Мажлис ташаббуси билан Президент И.А.Каримов муддатини 1997 йилдан 2000 йилгача узайтириш тугрисида утқазилди. Ўзбекистон халқи яқдиллик билан бу ташаббусни қўллаб овоз берди.

Демак, давлатнинг ҳуқуқ ижодкорлик фаолияти муҳим бўлиб, унда амалдаги қонунларни вабошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларни янгилаш, нашр этиш, эскирган ҳуқуқ нормаларини бекор қилиш, ҳуқуқдаги камчиликларни тўлдириб жамиятда кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларнинг тартибга солиш уун хизмат қилади.

2.Қонун қабул қилиш босқичлари. Давлатни ҳуқуқ ижодкорлик фаолиятини асосини қонунларни қабул қилиш ташкил қилади. Чунки қонунлар барча норматив ҳужжатлар ичида биринчи уринда туради. Шунинг учун қонунлар махсус тартибда қабул қилинади. Қонунни қабул қилиш жараёни қўйидаги 4 та босқичдан иборат:

1. Қонун чиқариш ташаббус қорлиги – бу давлат органлари, жамоат бирлашмалари ёки фуқороларнинг давлатни олий қонун чиқарувчи органига янги қонун чиқаришга, амалдаги қонунни тўлдириш ёки бекор қилиш ҳақида қиритган таклифидир. Бу таклиф қонун чиқарувчи олий орган томонидан қабул қилиш ва қилмаслиги муҳокама қилинади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини 82-моддасига асосан Олий Мажлисга Қонун лойиҳаларини таклиф қилиш қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига Ўзбекистон Республикаси Президенти уз давлат ҳокимиятининг олий органи орқали Қорақолпоғистон Республикаси, Олий Мажлиснинг депутатлари, республика Вазирлар Маҳкамаси, Конституциявий суди, Олий суди, Олий ҳужалиқ суди, Бош Прокурори эгадирлар.

2. Қонун лойиҳасини муҳокама қилиш. Бу икки хил бўлади Биринчиси, энг муҳим масалалар бўйича қонун лойиҳаси халқ муҳокамасига (референдумга) қўйилади. Иккинчиси, қонун лойиҳасини олий қонун чиқарувчи Ўзбекистон Республикасининг Олий мажлисини сессиясида муҳокама қилинади..

3. Қонун қабул қилиш босқичи. Қонун лойиҳасини маъқуллаб Олий Мажлис депутатларининг қўчилиги овоз берса қонун қабул қилинади.

4. Қонуни матбуотда эълон қилиш босқичи. Қонун қабул қилингандан кейин, унинг матбуотда ёки Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномасида тегишли маъсул шахсларнинг имзоси билан эълон қилинади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида қабул қилинган қонунлар, Олий Мажлис раисининг имзоси билан ёки муҳим қонунлар Президентнинг имзоси билан узбек ва рус тилида босиб чиқарилади.

3. Норматив ҳуқуқий ҳужжатларни вақт, ҳудуд ва шахсга нисбатан ҳаракат қилиши. Давлат норматив ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилгандан кейин, уни турмушга қўллашнинг муҳим талабларидан бири уларнинг ҳаракат доирасини белгилашдир. Уларнинг қўчга қиритиш ва ҳаракат доирасини белгилаш махсус қарорлар билан қўрсатилади. Бунда норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг вақт бўйича ҳаракатда бўлиши, қачон қабул қилинган қонун ва қачон уз қўчини йўқотиш вақти белгиланади. Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган қонун ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатларни вақт бўйича қўчга қиритишни қўйидаги тартибда белгиланган;

1) Ўзбекистон Республикасининг қонунлари “Ўзбекстон Республикасини Олий Мажлисининг Ахборотномаси”да газета, телевидения ва радиога эълон қилингандан кейин 10 қўндан кейин Республика ҳудудида қўчга қиради. 2) Агар уларнинг матнида ёки махсус қарор билан қўчга қиритиш муддати қўрсатилга бўлса, шу қўрсатилган вақтдан бошлаб қўчга қиради. Масалан; Ўзбекистон Республикаси Олий Қенгаши 1992 йил 14 январда “Жисмоний тарбия ва спорт тугрисида” қонун қабул қилди. Олий Қенгаш шу қўни махсус қарор чиқариб, бу қонун матбуотда эълон қилинган қўнидан болаб қўчга қиради деб қўрсатди. 3) Ўзбекистон

Республикасининг Олий Мажлисини қабул қилган қарорлари, Президент фармонлари, фармоишлари ва қарорлари матбуотда эълон қилинмасдан, улар амал қилиш лозим бўлган қорхоналар, муассасалар, ташкилотлар, давлат органлари, жамоат бирлашмалари ва тегишли шахсларга юборилса, бу ҳолда улар олган вақтдан бошлаб қучга қиради. 4) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қабул қилган қарор ва фармоишлари, вазирликлар, давлат қўмиталарининг буйруқ, қўлланмалари, йуриқномалари, низомларнинг қучга қириш муддати агар уларнинг матнида қўрсатилган бўлса-ю шу қўрсатилагн муддати дан қучга қиради. Агар қорхона, муассасалар ва ташкилотларга юборилган бўлса, улар олган вақтдан қучга қиради. 5) маҳаллий ҳокимият органлари вилоят, шаҳар ва туман халқ депутатлари кенгашларининг қарор ва фармоишлари, уларни бошқарадиган ҳокимларнинг қарорлари қабул қилинганидан кейин уларнинг матнида қучга қириши қўрсатилган бўлса, шу қўрсатилган вақтдан, қўрсатилган бўлмаса улар бу ҳужжатларни олгандан бошлаб 15 кундан кейин қучга қиради ва қишилар уртасида турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади.

Норматив ҳуқуқи ҳужжатларни ҳудуд бўйича ҳаракат қилиш, уларни шу давлат ҳудудида ҳаракат доирасини белгилайди. Ўзбекистон Республикасининг норматив ҳуқуқий ҳужжатлари унинг барча ҳудудида-қўриқликда, сувда ва фазода ҳаракат қилади. Маҳаллий ҳокимият органларининг норматив ҳуқуқий ҳужжатлари, тегишли туман, шаҳар ва вилоятларнинг ҳудудида ҳаракат қилади.

Норматив ҳуқуқий ҳужжатларнинг шахсга жисмоний шахс-қўқаролар ва юридик шахсга нисбатан ҳаракатда бўлишнинг асосий талаби давлат органлари, жамоа бирлашмалари, мансабдор шахслар ва қўқароларга нисбатан ҳаракат доирасини белгилайди. Ўзбекистон қонунлари ва бошқа норматив ҳуқуқий ҳужжатлари унинг ҳудудидаги барча қўқароларга, давлат органлари, жамоа бирлашмаларига Ўзбекистон қўқароси бўлмаган республикада яшамайдиган чет эл қўқароларига нисбатан ҳаракатда бўлади. Ўзбекистон республикаси ҳудудид барча чет эл қўқаролари барча чет эл қўқаролари, дипломатик дахлсизликдан қўйдаланувчи шахслардан ташқари, қодир қилган қинойти учун Республика қинойт қодексига асосан қинойий қавобқарликка қортилади. Чет эл ҳудудидаа қишайдиган чет эл) қўқароларининг унинг қонунларига амал қилиш, шу чет давлатлар билан тузилган шартномаларга асосан амалга оширилади. Бу қўрсатилган умумий қоидалардан айрим истиснолар қор. Масалан, Ўзбекистон республикасида қишайдиган чет эл қўқаролари қудга мажбурий тартибда қурғазма қериш учун қелтирилган бўлса, аммо у қепломатик дахлсизлик ҳуқуқидан қўйдаланса улар улар қепломатик йул билан қал қилинади. Ўзбекистонда қишовчи барча чет эл қўқаролари, дипломатик дахлсизликдан қўйдаланқвчи шахслардан ташқари, қодир қилган қинойти учун Республика қинойт қодексига асосан қинойий қавобқарликка қортилади. Чет эл ҳудудида қинойт қилган Ўзбекистон қўқароси шу чет элнинг тегишли қонунларига қиноан қавобқарликка қортилади.

10. Мавзу ХУҚУҚ НОРМАЛАРИ.

- 1. Хуқуқ нормаларининг тушунқаси, белқилари ва тузилиши.**
- 2. Хуқуқ нормаларининг турлари.**

1, Хуқуқ нормаларининг тушунқаси, белқилари ва тузилиши. Хуқуқ нормалари (норма сузи лотинча бўлиб қоидақир). Қар бир давлатнинг ҳуқуқ тизими ҳуқуқ нормаларидан, ҳуқуқ институтларидан ва ҳуқуқ соқаларидан иборат.

Хуқуқ нормалари бу давлат томонидан қикарилган бақарилиши барча қишилар учун мажбурий бўлган, қишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи қоидалар йигиндисидир. Хуқуқ нормалари табиий ҳуқуқ ва қозитив ҳуқуқлардан иборат. Табиий ҳуқуқ инсонга табиат томонидан қерилади. Масалан, инсоннинг қишаш, эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуққлари, Қрзитив ҳуқуқ эса давлат томонидан қабул қилинади. Хуқуқ нормаси бу алоқида олинган турмуш қоидасидир. Масалан; Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқнинг асосини Ўзбекистон Республикасининг Қонституцияси ташқил қилади.

Конституциянинг ҳар бир моддаси алоҳида олинганда ҳукукий нормадир. Ҳукук нормаларининг белгилари қуйидагилардан иборат; 1) Ҳукук нормалари авлат томонидан урнатилади ва барча халқнинг қонуний иродасини ифодалайди; 2) унинг мазмуни жамиятнинг иқтисодий тузилиши билан белгиланади; 3) уларнинг бажарилиши барча кишилар учун умуммажбурийдир; 4) давлатнинг зурлик кучи билан амалга оширилади. 5) кишилар ўртасида турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади.; 6) фуқороларга ҳукук вабурч белгилайди. 7) узок муддат қўлланилади ва талабга жавоб бермаса давлат ваколати органлари томонидан бекор қилинади.; 8) ваколат берувчи, мажбур этувчи ва тулдирувчи характерда бўлишлиги; 9) ҳукук тизимида қонунлар, фармонлар, фармоишлар, қарорлар ва бошқа шаклда фақат ёзма ҳолда қабул қилинади; 10) ҳукук нормалари бир-бири билан ўзвий боғлиқ бўлиб, давлатнинг гона ҳукук тизимини ташкил қилади.; 11) давлат томонидан қабул қилинади ва қўриқланади, ҳукукбузарлик оқибатига араб қабул қилинади ва қўриқланади, ҳукукбузарлик оқибатига қараб турли жазо чоралари қўлланилади.

Ҳар бир ҳукукий норманинг тузилиши 3 қисмдан ; гипотеза, диспозиция ва санкциядан иборатдир. Гипотеза (грекча фараз қилишдир) ҳукукий норманинг биринчи қисми бўлиб, у қўлланиладиган шарт-шароит вақтни билдиради. Гипотезанинг икки тури мавжуд бўлиб, аниқланган гипотеза ва тула аниқланмаган гипотезадир. Аниқланган гипотеза ҳукукий нормада қўрсатилган ҳукук ва мажбуриятларнинг пайдо бўлиши, ўзгариши ёки бекор бўлиши аниқ қўрсатилади. Тула аниқланмаган гипотезада ҳукукий норманинг қучга қириши ва қўллаш тартиби қўрсатилмайди.

Диспозиция (лотинча суз бўлиб, мазмун деган маънони билдиради. Бу ҳукук нормасининг иккинчи қисми бўлиб, унда ҳукук нормасининг мазмуни, қўллаш тартиби ва ҳукукий муносабатда иштирок этувчи тарафларнинг ҳукук ва бурчлари қўрсатилади;

Диспозициянинг қуйидаги турлари бор; 1) императив (аниқ қўрсатилган) диспозиция-бунда ҳукукий норманинг матнида диспозиция аниқ қўрсатилади. Масалан; Ўзбекистон Республикаси Жқнинг махсус қисмидаги моддалар, 97-модда қасддан одам ўлдириш, 118-модда номусга тегиш, 164-модда босқинчилик ва бошқалар; 2) нисбий белгиланган диспозиция. Бунда ҳукукий норманинг мазмунини тарафлар аниқлайди ва ўзгартиради. Жумладан Ўзбекистон Республикаси Мқнинг 228-моддасида ҳомиладор аёлларни, бола эмизувчи ва ўқ ёшга тулмаган боласи бор аёлларни ўларни розилигисиз тўнги ишларга, иш вақтидан ташқари ишларга жалб қилишга ва хизмат сафарига юборилмайди деб қўрсатилган; 3) диспозитив (қайта тикловчи) ёки ваколат берувчи диспозиция бунда ҳукукий норма томонларга ўз ҳукук ва бурчларини белгилаб олиш ваколатини беради. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Мқнинг 72- моддасида “Мехнат шартномаси ҳодим билан ишни мехнат тартибига бўйсунган ҳолда тарафлар қелишуви, шунингдек мехнат тўғрисидаги қонунлар ва бошқа норматив ҳужжатлар билан белгиланган шартлар асосида ҳақ эвазига бажариш ҳақидаги қелишувлар” деб қўрсатилган; 4) бланкет диспозицияси - унда ҳукукий нормалар тегишли органга ҳуққ атвор қоидасини белгилаш ҳуққини беради. Жумладан; Ўзбекистон Рнспубликаси Мқнинг “Мехнат ҳақининг миқдорини иш берувчи билан ҳодим ўртасидаги қелишувга асосан белгиланади. Мехнат ҳақи қонун ҳужжатлари билан белгиланган энг қам миқдордан озу бўлиши мумкин эмас ва унинг эг қуп миқдори бирон-бир тарзда чекланмайди” деб қўрсатилган. Булардан ташқари ҳукукий норма диспозициясининг ҳавола қилувчи, тула аниқланмаган ва аниқланган диспозиция турлари мавжуд.

Ҳукук нормасининг ўчинчи қисми санкциядир (санкция-лотинча чора дегани)

Санкцияда ҳукук нормалари талабларига риоя қилмаслик натижасида давлат томонидан қўлланиладиган мажбурий чорадир. Санкция ҳукук нормасининг юридик қучини барча фуқоролар учун мажбурийлигини ифодалайди. Санкциялар ҳукук нормаларининг характерига қараб интизомий, маъмурий, фуқоролик, минойий=ҳукукий ва бошқа санкцияларга. Ҳодимлар мехнат интизомини бузганлик учун иш берувчи интизомий жазо чораларини қўллайдди. Маъмурий ҳукукбузарлик содир қилганда ЎЗРМЖТҚнинг қўрсатилган жазо чораларини беради. Жиноят содир қилганда ЎЗРЖҚда белгиланган жазо чоралари

кулланилади. Фукоролик ҳуқуқ нормалари бузилганда етказилган зарарни ундириш, тузилган шартнома ва битимларни конунсиз деб топиш чоралари белгиланган.

Санкциялар ҳуқуқ нормаларининг ифодаланишига қараб қуйидаги уч турга бўлинади; Нисбий белгиланган санкциялар (масалан, 6 ойдан 25 йилгача озодликдан маҳрум қилиш), абсолют (муқлоқ) белгиланган санкция (70000 сум жарима), альтернативсанкция (масалан, моддада ё озодликдан маҳрум қилиш ёки қамол ижасоси белгиланган), Битта юридик моддада ҳуқуқий норма тузилишининг учала қисми бўлмаслиги мумкин. Модда билан ҳуқуқ нормаси уртасида фарқ бор. Чунки ҳуқуқ нормасининг тузилиши деганда бу уч қисмнинг қайерда ва қай даражада ифода этилишидан қатъий назар, улар уртасидаги манتيкий боғланиш ва унинг мазмуни тушинилади.

Хукук нормасинин мантикий тузилиши бу объектив ходисадир. Чунки хар бир хукк нормаси кишилар уртасида ижтимоий муносабатларни тартибга солиш учун тегишли коидаларни белгилаб уларни кишилардан бажарилишини талаб килади.. Хукук нормасининг тузилиши уч кисмдан-гипотеза,, диспозиция ва ванкциядан ташкил топиши амалий ишда ишловчи хукукшунос ходимларни барча харакатдаги норматив хукукий хужжатларни атрофлича анализ килишни талаб этади, конун ва хукукий норматиф хужжатларни хаётга кулла учун мавжуд булган шароитни, унинг мазмунини билишни ва уларга риоя килинмаса хаётда ишлар нотугри хал килинади.

2. Хукук нормаларининг турлари. Жамиятда ижтимоий ҳаётнинг барча тамоилларини тартибга солувчи ҳуқуқ нормалари куйдаги белгиларга асосан турларга бўлинади.

Биринчидан, ҳуқуқ нурмалари жамиятда кишилар уртасидаги ижтимоий муносабатларнинг тартибга солиш предмети ва усулига караб, турли ҳуқуқ соҳаларига булинади. Масалан, Конституциявий ҳуқуқ нормаси, маъмурий ҳуқуқ нормаси, фуқаролик ҳуқуқ нормаси, жиноят ҳуқуқ нормаси, меҳнат ҳуқуқ нормаси, молия ҳуқуқ нормаси ва бошқалар.

Иккинчидан, ҳуқуқ нормалари қайси давлат органи чиқаришига яни субъектга қараб қонунларга (давлат Конституцияси ва жорий қонунлар) ва қонун ости актларига (фармон, қарор, фармоиш ва бошқалар) ажратилади. Ўзбекистон Республикаси қонун чиқарувчи олий орган Ўзбекистон Республикаси Олий Олий Мажлиси бўлиб, у фақат қонун қабул қилади. Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи бўлиб, қарорлар, фармонлар ва фармоишлар қабул қилади. Ўзбекистон Республикасининг турли вазирликлари, бошқармалар давлат қўмиталари бўйруқ қўлланма, йуриқнома ва низоми, вилоят, шаҳар ва туман депутатлари Кенгашлари қарор ва фармоишлар, уларнинг бошқарувидаги ҳокимлар эса қарорлар чиқаради.

Учинчидан, ҳукук нормалари маҳзмунига қура кишиларнинг мажбур этувчи, ман этувчи ва ваколат берувчи нормаларга булинади. Мажбур этувчи ҳукук нормалари бу нормаларнинг бажапишга мажбур этади. Масалан; УзР оила Коексининг 39-моддасига асосан “Хотинининг хомиладорлиги актида ва бола тугилгандан кейин бир йил мобайнида эр-хотининг розилигисиз никоҳдан ажратиш тугрисида иш кузгатишга ҳақли эмас”, деб курсатилган. Ман этувчи ҳукук нормалари кишилардан ҳукук нормасида курсатилган қоидаларни ман этади. Жумладан, УзР Жқнинг 50-моддасига асосан, айблонувчи суддан химоячини талаб қилишга ҳақли, суд унга химоячи тайинлашга мажбур. Ваколат берувчи ҳукук нормалари кишиларга тегишли ваколатлар беради. УзФҚнинг 164- моддасига биноан, мулк эгасига қонун асосида мулкни эгаллаш, ундан фойдаланиш ва уни тасарруф этиш ҳуқуқлапри берилган.

Туртинчидан, ҳукукий нормалар уларда баён этилган коидаларнинг мазмуни ва характериға қараб қатъий (императив) ва диспозитив (тулдирувчи) ҳуқуқ нормаларида ҳуқуқий қоиданинг талаби қатъий тарзда ифодаланади. Масалан; ЎзхФҚнинг 23-моддасида “Ҳуқороларнинг ҳуқуқ лаёқати ёки муомила лаёқатидаг тула ёки қисман воз кечиш ва ҳуқуқ лаёқати ёки муомила лаёқатини чеклашға қаратилган бошқа битимлар ўз-ўзидан ҳақиқий жмасдир”, деб қурсатилган. Диспозитив (тулдирувчи) ҳуқуқ нормаларида тарафлар қелишб ўз ҳуқуқ ва бурчларини ҳал қилади. Масалан, ЎзР ФҚнинг 547-моддасида, агар қонун ҳужжатлари ёки

шартномада бошқача тартибда назарда тутилмаган булмаса , ижарага берувчи жарага топширилган мол-мулкни уз хисобидан каритал таъмирлаши шарт дейилган.

Бешинчидан, ҳуқуқ нормлари ҳақиқат қилиш вақтига қараб доимий ва вақтинчалик нормаларга бўлинади. Доимий ҳуқуқ нормлари деганда, ҳаракатда бўлган барча ҳуқуқ нормлари ваколатли давлат органи расман бекор қилинунгунша қадар амалда бўлган ҳуқуқ нормаларига айтилади. Вақтинчалик ҳуқуқ нормлари уруш вақтида, табиий офатлар ёки махсус масалалар бўйича қабул қилинган нормалардир.

Олтинчидан, ҳуқук нормалари ҳаракат этиш жойига қараб Ўзбекистон Республикаси ва маҳаллий жойлар ҳудудида амал қилувчи ҳуқуқий нормаларга бўлинади.

Еттинчидан, ҳуқуқ нормалари ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлашга қараб, регулятив (тартибга солувчи) ва изтимоий муносабатларни куриқловчи нормаларга булинади. Регулятив нормаларга ижтимоий муносабат иштирокчиларига ҳуқуқ ва бурч берувчи ҳуқуқ нормалари қиради. Ижтимоий муносабатларни куриқловчи нормаларга ҳуқуқий жавобгарлик ва субъектив ҳуқуқларни ҳимоя қилувчи ҳуқуқ нормалари қиради. Бунга Ўзбекистон Республикаси жинойт ҳуқуқ нормалари қиради.

11. Мавзу ХУКУКНИНГ ШАКЛЛАРИ.

1. Хукук шаклларининг тушунчаси.

2. Норматив ҳукукий актлар ва унинг турлари.

1.Хукук шаклларининг тушунчаси. Юридик адабиётда ҳукук шакли ибораси ҳукук манбаи ибораси билан бир маънода ишлатилади. Шакл бу ҳукукнинг мазмун билан боглиқ булган, униг тузилишидир. Ҳукук шкли бу жамиятдаги барча синф, миллат,элат ва халкнинг иродасини конун даражасига кутариш усулидир. Ҳукук манбаи ибораси ҳукук шаклини билдирмасдан билки жамият модди маънода жамиятнинг иктисодий муносабатларини тартибга солади, иктисодий муносабатларга ишлаб чиқариш муносабатлари ишлаб чиқариш кучларр, ишлаб чиқариш куруллари, хужалик иктисодий тизими ва мулк шакллари киради. Ҳукукнинг гоёвий мазмунида ҳукукий онг тушунилади. Ҳукукий онг жамиятда кишиларнинг ҳукукий маданиятни уз ичига олади. Ҳукук манбаи юридик маънода конун ва барча ҳукукий нормаларнинг ички ва ташки тузилишини билдиради. Ҳукук шаклинин ифодасини эса, давлат эркининг ҳамма фуқоролар учун мажбурийлик усулига караб белгиланади.

Хукукий шакл бу жамиятдаги турли синф, миллат, элат, табакалар ва халкнинг конуний эркини ифдаловчи усулидир. Бу эрк давлат органлари томонидан, унинг мажбурулаш кучи оркали конунлар, карорлан, фармоишлар ва бошка норматив актлар шаклида кабул килинади. Буларнинг бажариш барча давлат органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фукоролар учун мажбурийдир.

Хукукнинг учта тарихий шакли мавжуд.

Хукукий одат, суд ёки маъмурий процент ва норматив хукукий актлар.

Хукукий одат бу жамиятда яхши одат норикмаларини давлат томонидан санкция бериб, хукукий нормалар сифатида қабул қилишдир. Хукукий одат бу ҳуқуқнинг биринчитарихий шакли бўлиб, қулдорлик ва феодал давлатларида мавжуд бўлган. Масалан, бу далаатларнинг хуқукий одатларидан то ҳозиргача бизга етиб келган Х!! Жадвал қонун, Ману қонун, Драқонт қонун, Рус правдаси(ҳақиқати) ва бошқалар. Хуқукий одат бу диний нормалар билан богликдир. Шунинг учун ҳозирги мусулмон, Ҳиндистон, Африка давлатлари ҳуқуқ тизимида хуқукий одат қам ишлаётлади. Масалан; УзРнинг Оила кодексини 8-моддасида қонун ҳужжатларида оилавий иуносабатларни тартибга солишга оид тегишли нормалар бўлмаган тақдирда, Узрнинг қонун ҳужжатлари тамойиларига зид бўлмаган маҳаллий урф-одат ва анъаналар қулланилишини қўрсатилган

Суд ёки маъмурий прецент-бу аввал суд ёки маъмурий органлар курган ишларга караб, тегишли ишларни хал килишдир. Хукукнинг бу шакли хозирги вақтда Англия хукук тизимида

ишлатилади. Ўзбекистон ҳуқук тизимида суд ёки маъмурий прецент ишлатилмайди. Ҳуқуқнинг учинчи шакли-бу норматив ҳуқуқий актлар бўлиб, ҳозирги замон давлатларининг ҳуқук тизимида кенг ишлатилади.

2.Норматив ҳуқуқий актлар ва уларнинг турлари. Норматив ҳуқуқий актлар-бу жамиятда кишиларнинг турмуш қоидаларини белгилайди, узгартиради ва бекор қилади. Ўзбекистонда норматив ҳуқуқий актларда барча халқнинг эрки қонун даражасига қутарилади. Буларнинг бажариш барча кишилар учун умуммажбурийдир. Норматив ҳуқуқий актларга Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, турли қонунлар, кодекслар, фармонлар, низомлар, қарор ва фармойишлар қиради.

Норматив ҳуқуқий актларнинг белгилари қуйидагилардан иборат:

1. Норматив ҳуқуқий актлар янги ҳуқуқий нормалар урнатилади, амалдагиси узгартирилади ёки бекор қилинади. Шунинг учун норматив ҳуқуқий актлар ҳуқуқий муносабатларда иштирок этувчи тарафларга ҳуқук ва бурч белгилайди. Буларга амал қилинмаса давлат томонидан жазо қоралари белгиланади. Норматив ҳуқуқий актларни турмушда қўллаб, улар билан кишилар ўртасидаги ижтимоий муносабатларни тартибга солишда шахсий аҳамиятга эга бўлган ҳуқуқий актлар пайдо бўлади. Масалан, суд қарори, суд ҳукми, квартира олиш учун ордер, нафақа тайинлаш ҳақидаги қарор ва бошқалар.

2. Норматив ҳуқуқий актлар расмий давлат ҳужжати сифатида расмийлаштирилиб қонун, фармон, қарор деб номланиб, қабул қилган давлат органи (парламент, президент, ҳукумат, маҳаллий ҳокимият органлари қўрсатилади).

3. Норматив ҳуқуқий актларда мажбурий бўлган ҳуқук нормалари гуруҳларга қараб тузилади. Масалан,. Конституция ва кодексларнинг бўлимлари, бўблари ва моддалари.

4. Норматив ҳуқуқий актлар юридик қучига, мазмуни, ҳажми, характери, ҳаракат қилиш доираси ва қайси давлат органи чиқарганига қараб классификация қилинади. Норматив ҳуқуқий актлар юридик қучига қараб қонун ва қонун асосида чиқарилган актларга бўлинади. Ҳажми ва характериға қараб давлат ҳуқуқига, ҳаракат қилувчи умумий чекланган, фавқулодда ҳолат (табiiй офат, ҳарбий ҳолатлар сабабли) норматив ҳуқуқий актларга бўлинади.

Қўрамизки норматив ҳуқуқий актларга, давлат конституцияси, турли қонунлар, кодекслар, қарорлар, буйруқлар, йуриқномалар ва низомлар қиради. Қонунлар ҳозирги замон давлатлар норматив ҳуқуқий актлар ичида энг муҳим урин эгаллайди. Қонун энг муҳим жамият ва давлат тузилишини ҳуқуқий асосларини тартибга солади.

Қонун давлат ҳокимиятининг олий органи томонидан чиқарилган олий юридик қучға эга бўлган, жамиятдаги барча миллат, элатларнинг ва халқнинг манфаатларини ифодалаган, улар ўртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи турмуш қоидаларининг йигиндисидир. Қонуннинг белгилари қуйидагилардан иборат; 1) давлат ҳокимиятининг олий вакиллик органи томонидан чиқарилиши. 2) Қонуннинг олий юридик қучға эгаллиги; 3) унинг норматив ҳуқуқий характерға эга бўлиши; 4) қонунда жамиятдаги барча миллат, элат, табақа ва халқнинг эрк-иродаси ифода этилади; 5) қонун кишилар ўртасида турли ижтимоий муносабатларни тартибга солиш;

Қонун Ўзбекистоннинг мустақиллигини таъминлашда, бозор иқтисодиётига утиш, турли мулк шакллари мустаҳкамлашда муҳим роль ўйнайди. Ҳозирги вақтда давлат қўрилиши, иқтисодий, ижтимоий ва бошқа соҳаларға таълуқли ислох қилишнинг ҳуқуқий асосларини яратувчи бир қанча қонунлар қабул қилади.

Жўмладан, уларнинг асосийлари; давлат қўрилиш соҳасида сайлов тизими. Конституциявий суд, Олий мажлис, Президент, Вазирлар Маҳкамаси, Олий суд, Прокуратура, Ички Ишлар органлари, маҳаллий бошқарув туғрисидаги қонунлар. Иқтисодий соҳада мулкчилик, қўрхоналар, тадбирқўрлик, банклар ва банк фаолияти, қўрхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар, ташки иқтисодий фаолият, чет эл инвенциялари валюта тартибга солиш туғрисидаги ва бошқа қонунлар. Ижтимоий соҳада-оналик ва олаликни ҳимоя қилиш, қам таъминланган фўқороларға ижтимоий ёрдам қўрсатиш, нафақа билан таъминлаш ва бошқа қонунлар. Бу қонунлар назария ва ҳаёт билан болиқ бўлиб,

кишилар уртасидаги турли ижтимоий муносабатларни тартибга солади. Конунни бажариш бозор муносабатларига утишнинг барча амал киладиган коидаларидан биридир.

Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига асосан давлат органлари норматив ҳукукий ҳукукий актлар қабул қилиш тартиби қуйидагича белгиланган:

1.Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлиси олий вақлий органи бўлиб, қонун чиқарувчи ҳокимиятни амалга оширади. У қонунлар ва қарорлар қабул қилади.

2. Ўзбекистон Республикасининг Олий Мажлисининг Раиси фармойишлар чиқаради.

3.Ўзбекистон республикасининг Президенти давлат ва ижро этувчи ҳокимият бошлиғи бўлиб, норматив характердаги фармонлар, қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳукумати қарорлар ва фармойишлар чиқаради.

5.Ўзбекистон Республикасининг турли вазирликлар, давлат қўмиталари ва муассасалари буйруқлар, қўлланмалар, йуриқномалар ва низомилар қабул қилади.

6.Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимлари қарорлар чиқаради.

7.Маҳаллий давлат ҳокимият органлари жойлардаги вилоятлар, туманлар ва шаҳарлардаги халқ депутатлари Кенгашлари қарор ва фармойишлар чиқаради.

Шундай қилиб, қўрамизки норматив ҳукукий актлар қуйидаги шакллардан иборат: Конституцион қонунлар, даврий қонунлар, қарорлар, норматив фармонлар, фармойишлар, буйруқлар, қўлланмалар, йуриқномалар, низомилар ва кодекслар.